

**АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
з питань застосування
законодавства України
щодо протидії торгівлі людьми**

**Київ
2018**

Никифоряк Л. П.

Орлеан А. М.

**АНАЛІЗ
СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
З ПИТАНЬ ЗАСТОСУВАННЯ
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ЩОДО ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

Київ

Видавництво «ФЕНІКС»

2018

УДК 343.431:343.1](477)

Н62

Автори:

Любомир Петрович НИКИФОРЯК, суддя апеляційного суду Донецької області (розділи III–VI);

Андрій Михайлович ОРЛЕАН, д.ю.н., доцент Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник юридичного факультету (розділи I–II).

Загальна редакція:

Михайло Іванович АНДРІЄНКО, експерт з питань протидії торгівлі людьми Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні (загальна редакція);

Оксана Гаврилівна ГОРБУНОВА, заступник координатора з виконання програм протидії торгівлі людьми Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні (загальна редакція);

Аліна Миколаївна МЕЛЬНИК, кандидат юридичних наук.

Н62 Никифоряк Л. П., Орлеан А. М.

Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми. — Київ. : Видавництво «Фенікс», 2018. — 88 с. ISBN 978-966-136-592-5

Аналіз судової практики розроблено на основі узагальнених судових вироків у кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, які ухвалювались судами України в період 2013–2017 років.

Рекомендовано для практичного використання суддями, які розглядають кримінальні провадження, прокурорами, які підтримують державне обвинувачення в судах, слідчими, які здійснюють досудове розслідування, та оперативними працівниками, які проводять заходи з виявлення та документування злочинів зазначеної категорії.

Аналіз охоплює головні положення щодо особливостей кваліфікації злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, відшкодування заподіяної шкоди потерпілим від торгівлі людьми, вирішення цивільних позовів, застосування судами заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та призначення судами покарань за вчинення цих злочинів.

УДК 343.431:343.1](477)

ISBN 978-966-136-592-5

© Л. П. Никифоряк, А. М. Орлеан, 2018

© Міжнародна організація з міграції,

Представництво в Україні, 2018

*Аналіз судової практики
з питань застосування законодавства України
щодо протидії торгівлі людьми
підготовлено в рамках проекту
«Протидія торгівлі дітьми та молоддю в Україні»,
що реалізується Представництвом МОМ в Україні
за підтримки Міністерства міжнародних справ Канади
та Регіональної програми протидії торгівлі людьми — Фаза II,
за фінансової підтримки
Міністерства закордонних справ Королівства Норвегії.*

*Усі права захищено. Жодну частину цієї публікації не можна відтворити
або переробити у будь-якому вигляді та будь-яким способом, зокрема,
електронним, механічним, фотокопіюванням та іншим
без попередньої письмової згоди Міжнародної організації з міграції.*

*Думки, висновки та рекомендації, висловлені в публікації, належать авторам і не обов'язково збігаються
з поглядами Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, Міністерства закордонних
справ Королівства Норвегії та Міністерства міжнародних справ Канади.*

Canada

Norwegian Ministry
of Foreign Affairs

MOM
ООН МІГРАЦІЯ

Міністерство
міжнародних справ
Канади

Міністерство
закордонних справ
Королівства Норвегії

Міжнародна
організація
з міграції

ЗМІСТ

Вступне слово	5
I. Поняття торгівлі людьми в міжнародно-правовому контексті та законодавство України про протидію торгівлі людьми	7
II. Кримінально-правова характеристика злочинів, передбачених статтею 149 КК України (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини)	12
III. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень у судах щодо вчинених злочинів у сфері торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо людини. Загальна характеристика потерпілих осіб та кількість засуджених за ці злочини	18
IV. Особливості кваліфікації злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми	24
V. Відшкодування заподіяної шкоди потерпілим від торгівлі людьми та вирішення цивільних позовів	62
VI. Призначення судами покарань за вчинені злочини щодо торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини	67
VII. Висновки та рекомендації	78
Список використаних джерел	85

Вступне слово

Шановні читачі,

Ми раді представити вашій увазі новий «Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми». Метою даної публікації є вдосконалення практики судового провадження у справах торгівлі людьми та поглиблення розуміння специфіки цього тяжкого злочину, що супроводжується грубим порушенням прав людини і вимагає від системи кримінального правосуддя не лише покарання винних, а й відновлення прав людини, яка постраждала.

Україна є країною походження, транзиту та призначення торгівлі людьми. За даними дослідження, проведеного на замовлення МОМ, з 1991 року від сучасних форм рабства постраждали понад 230 000 громадян України.

«Аналіз судової практики з питань застосування законодавства України щодо протидії торгівлі людьми» здійснено в рамках Програми протидії торгівлі людьми Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні, яка розпочала свою роботу 1998 року. За ці 20 років співпраці з Урядом України та громадськістю у сфері зміцнення національного потенціалу в протидії торгівлі людьми та забезпечення доступу постраждалих до правосуддя МОМ надала комплексну допомогу понад 14 000 постраждалим.

У рамках програм МОМ особливу увагу спрямовано на зміцнення потенціалу системи кримінального правосуддя в Україні, зокрема Національної поліції, органів прокуратури та суду.

З огляду на попередній досвід, аналіз було проведено з урахуванням того, що в ході судового процесу найбільше труднощів виникає з правильною кваліфікацією злочину торгівлі людьми та побудовою системи доказів, яка би включала всі обставини, необхідні для винесення законного, обґрунтованого і вмотивованого судового вироку. Матеріалом аналізу стали судові вирoki у справах про торгівлю людьми, які ухвалювалися судами України в період 2013–2017 років.

Представництво МОМ в Україні висловлює щиру подяку авторському колективу, який працював над цією публікацією з глибоким усвідомленням того, що вона сприятиме подальшому формуванню практики застосування статті 149 Кримінального кодексу України в судах України і відповідатиме вимогам міжнародних норм та стандартів.

Сподіваємося, це видання знайде своє місце в суддівській практиці розгляду кримінальних проваджень і здійснення правосуддя та сприятиме застосовуванню правових норм для покарання торгівців людьми й захисту законних прав та інтересів постраждалих.

Д-р Томас Лотар ВАЙС,

Голова Представництва МОМ в Україні

І. ПОНЯТТЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО ПРОТИДІЮ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Найважливішими міжнародно-правовими документами, які спрямовані на протидію торгівлі людьми, є **Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року**¹ (далі також — «Палермський протокол 2000 року»), і **Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року**² (далі також — «Конвенція Ради Європи 2005 року»). Цими документами визначено основні поняття торгівлі людьми, окреслено коло суспільно-небезпечних діянь, які підлягають обов'язковій криміналізації, передбачено основні стандарти запобігання, протидії торгівлі людьми, зокрема з метою експлуатації праці, а також захисту та реабілітації жертв цього злочину.

Стаття 3 Палермського протоколу 2000 року містить важливі для з'ясування сутності торгівлі людьми дефініції. Так, під **торгівлею людьми** пропонується розуміти *«здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або ж інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство або звичай, подібні до рабства, підневільний стан або вилучення органів»* (п. «а» ст. 3). До того ж, за змістом п. «b» ст. 3 Палермського протоколу 2000 року *«згода жертви торгівлі*

---

¹ Дата підписання: 11 листопада 2000 року; дата ратифікації: 4 лютого 2004 року; дата набуття чинності для України: 21 травня 2004 року.

² Дата підписання: 16 травня 2005 року; дата підписання від імені України: 17 листопада 2005 року; дата ратифікації Україною: 21 вересня 2010 року; дата набуття чинності для України: 1 березня 2011 року.

людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті “а”, не береться до уваги, якщо використано будь-який із заходів впливу, зазначених у цьому підпункті». Окремо наголошується, що «вербування, перевезення, передача, приховування або тримання дитини з метою експлуатації вважаються торгівлею людьми навіть у тому разі, якщо вони не пов’язані із застосуванням будь-якого із заходів впливу, вказаних у підпункті “а” статті 3 Протоколу» (п. «с» ст. 3). Водночас у п. «d» ст. 3 Протоколу дитиною визнається будь-яка особа, яка не досягла 18-річного віку.

Конвенція Ради Європи 2005 року виходить з аналогічних підходів і визначає торгівлю людьми як «найм, перевезення, передачу, приховування або одержання осіб шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або ж безпорадним станом, або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, з метою експлуатації. Експлуатація включає в себе, принаймні, експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів» (п. «а» ст. 4). До того ж, будь-яка згода жертви торгівлі людьми на умисну експлуатацію, визначена в пункті «а» статті 4, не має значення, якщо було застосовано засоби, вказані у цьому пункті (п. «b» ст. 4 Конвенції). Водночас, згідно з п. «с» ст. 4 Конвенції найм, перевезення, передача, приховування чи одержання дитини для експлуатації є торгівлею людьми, навіть якщо це не включає будь-яких засобів, зазначених у пункті «а» статті 4. Дитиною у розумінні Конвенції є будь-яка особа віком до вісімнадцяти років (п. «d» ст. 4), а жертвою — будь-яка фізична особа, яка є об’єктом торгівлі людьми (п. «е» ст. 4).

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії³ визначає торгівлю дітьми як «будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування» (п. «а» ст. 2). Держави-учасниці цього Протоколу взяли на себе зобов’язання забезпечити, щоб як

---

³ Дата підписання: 1 січня 2000 року; дата ратифікації: 3 квітня 2003 року.

мінімум злочини у сфері використання дитини на примусових роботах були охоплені її кримінальним правом повною мірою, незалежно від того, чи були ці злочини вчинені на національному або транснаціональному рівні, одноосібно чи злочинною групою або організацією (п. «с» ст. 3).

Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року⁴, під незаконним ввозом мігрантів пропонує розуміти *забезпечення з метою одержання, прямо чи посередньо, будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди, незаконного в'їзду до будь-якої держави-учасниці будь-якої особи, яка не є її громадянином або не проживає постійно на її території* (п. «а» ст. 3). Водночас, **незаконний в'їзд** означає *перетин кордонів без дотримання необхідних вимог для законного в'їзду до приймаючої держави* (п. «b» ст. 3), а **підроблений документ на в'їзд/виїзд або посвідчення особи** означає *будь-який документ на в'їзд/виїзд або посвідчення особи, які були підроблені або змінені будь-яким матеріальним чином будь-якою особою або установою, крім тих, які в законному порядку уповноважені виготовляти або видавати документ на в'їзд/виїзд або посвідчення особи від імені держави; або були неналежним чином видані, або отримані за допомогою подання невірних даних, корупції або примусу чи будь-яким іншим незаконним чином; або ж використовуються особою, іншою, ніж законний власник* (п. «с» ст. 3 цього Протоколу). Відповідно до ст. 6 Протоколу держави зобов'язані вживати таких законодавчих заходів, які можуть знадобитися для того, щоб визнати в якості таких, що обтяжують вказані злочини, обставини, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя або безпеку цих мігрантів або які зв'язані з нелюдським чи таким, що принижує гідність, поведженням з такими мігрантами, зокрема, з метою експлуатації.

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах⁵ передбачає, що у справах про торгівлю людьми співробітники поліції однієї зі Сторін, які у рамках кримінального

---

⁴ Дата підписання: 15 листопада 2000 року; дата ратифікації: 4 лютого 2004 року; дата набуття чинності для України: 21 травня 2004 року.

⁵ Ратифікований Законом України від 1 червня 2011 року.

розслідування здійснюють у своїй країні нагляд за особою, що, як припускається, брала участь у вчиненні кримінального правопорушення, яке є підставою для екстрадиції, або за особою, щодо якої існують обґрунтовані припущення вважати, що вона може визначити зазначену особу чи вказати на її місцезнаходження, уповноважені продовжувати нагляд за нею на території держави іншої Сторони, якщо остання дозволила транскордонний нагляд у відповідь на попередньо подане прохання про надання допомоги. Використання процедури транскордонного нагляду дозволить об'єднати зусилля держав-учасниць цього міжнародного договору, спрямовані на подолання торгівлі людьми.

Важливість цих міжнародних інструментів для правильного розуміння суті проблеми торгівлі людьми та належного здійснення дієвої й результативної боротьби з цим злочинном впливає з примату норм міжнародного права над нормами національного законодавства. Так, відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. А з ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 року впливає, що в разі якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються саме правила міжнародного договору.

Міжнародно-правові акти щодо протидії торгівлі людьми, учасницею яких стала Україна, вимагали не лише криміналізації цього явища, але й їх безпосередньої імплементації у національному законодавстві та правозастосовній практиці.

У зв'язку з цим 20 вересня 2011 року було прийнято **Закон України «Про протидію торгівлі людьми»** (№ 3739-VI), який набрав чинності 15 жовтня 2011 року. Цей Закон визначив організаційно-правові засади протидії торгівлі людьми, основні напрями державної політики та засади міжнародного співробітництва у цій сфері, повноваження органів виконавчої влади, порядок встановлення статусу осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та порядок надання допомоги таким особам.

Слід мати на увазі, що Закон України «Про протидію торгівлі людьми» не розмежовує види експлуатації, однак саме визначення терміну «**торгівля**

людьми» у Законі повністю відтворює відповідне визначення Палермського протоколу 2000 року. Крім того, Закон не розмежовує права особи на надання допомоги відповідно до форми експлуатації, яка до неї застосовувалась. Таким чином, будь-яка особа, що постраждала від торгівлі людьми, має право на отримання медичної, психологічної, правової та іншої допомоги, визначеної статтями 14 та 16 Закону.

II. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 149 КК УКРАЇНИ (ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ АБО ІНША НЕЗАКОННА УГОДА ЩОДО ЛЮДИНИ)

У цьому розділі аналізується стаття 149 КК України, яка передбачає відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини. Основну увагу, зокрема, зосереджено на торгівлі людьми з метою експлуатації праці. В окремих підрозділах висвітлюються актуальні питання розмежування та кваліфікації злочинів, пов'язаних із експлуатацією праці людини, та подається характеристика основних положень Закону України «Про протидію торгівлі людьми» та підзаконних нормативно-правових актів на його виконання.

Так, у Кримінальному кодексі України статтею 149 передбачено відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини.

Об'єктом торгівлі людьми законодавець вважає свободу (волю), честь або гідність особи. Обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, є предмет злочину.

Предметом цього злочину є людина. Ні труп людини, ані її органи (тканини) не можуть бути предметом розглядуваного злочину. Тому намагання вчинити діяння, передбачені в ст. 149 КК України, стосовно мертвої людини може бути кваліфіковане лише як замах на торгівлю людьми (у разі якщо винні особи не усвідомлювали того, що людина, яка є предметом угоди, померла).

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 149 КК України, може бути вчинений у таких формах:

- 1) торгівля людьми;
- 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина;
- 3) вербування;

- 4) переміщення;
- 5) переховування;
- 6) передача;
- 7) одержання людини.

Схема складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України:

Перша форма злочину, передбаченого ст. 149 КК України, охоплює дії з купівлі-продажу людини, що полягають у безповоротній передачі (отриманні) людини за грошову винагороду. У зазначеній формі злочин є закінченим з моменту передачі (отримання) людини та отримання (передачі) хоча б

частини грошової винагороди (або досягнення домовленості про її отримання).

Під здійсненням іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, слід розуміти вчинення інших дій, не пов'язаних з купівлею-продажем людини, зокрема: передача людини в рахунок погашення боргу, в обмін на інші, крім грошей, цінності або послуги матеріального характеру, дарування, передача в оренду тощо. Ця форма торгівлі людьми буде вважатися закінченою з моменту передачі (отримання) людини.

Торгівля людьми у формі купівлі-продажу та інша незаконна угода щодо людини утворюють склад закінченого злочину незалежно від наявності способів досягнення згоди потерпілого (обман, шантаж, використання уразливого стану тощо). Обов'язковими ці способи є лише для таких форм цього злочину: вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини.

Під **вербуванням** слід розуміти вчинення дій, спрямованих на досягнення з людиною добровільної (наприклад, шляхом запрошування або умовляння) або вимушеної (наприклад, шляхом шантажу, погрози застосування насильства) домовленості на її подальшу експлуатацію або на переміщення, переховування, передачу іншій особі. Вербування створює закінчений злочин з моменту вчинення конкретних дій, спрямованих на досягнення домовленості з особою, яку вербують для експлуатації.

Під **переміщенням** людини слід розуміти дії, спрямовані на зміну місця її перебування. Зазвичай переміщення здійснюється вербувальником, але це можуть робити й інші особи. Найчастіше воно пов'язане з перетином кордону, але може відбуватись і всередині країни. Позитивним нововведенням чинної редакції ст. 149 КК України є те, що переміщення однозначно вважається факультативною ознакою торгівлі людьми. Переміщення є закінченим злочином з моменту зміни місця перебування людини.

Під **переховуванням** людини слід розуміти обмеження фізичних контактів людини з іншими особами, особливо з представниками правоохоронних органів, що може проявлятися як у наданні приміщення для перебування, так і в примусовому позбавленні волі. Переховування є закінченим злочином з моменту заволодіння особою і фактичного початку обмеження її волі.

Передачею або **одержанням** людини вважається вчинення дій, пов'язаних із переходом контролю над людиною від однієї особи до іншої. Наприклад, вербувальник або перевізник передає людину особі, яка її експлуатуватиме. Злочин є закінченим з моменту передачі (одержання) людини. Обов'язковою ознакою для таких форм торгівлі людьми, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини є вчинення цих дій за допомогою одного з таких альтернативних **способів**: з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, а в кваліфікованих складах цього злочину крім того — із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища.

Обман як спосіб вчинення злочину полягає в «умисному введенні в оману іншої особи або підтримуванні вже наявної у неї оманливої уяви шляхом передачі інформації, що не відповідає дійсності, або замовчування про різні факти, речі, явища і таке інше з метою схилити цю особу до певної поведінки». Характерним для торгівлі людьми з метою експлуатації праці є повідомлення неправдивої інформації щодо можливості працевлаштування за кордоном, умов праці, суми заробітку та можливості у будь-який час повернутися додому.

Різновидом обману є зловживання довірою. Зловживання довірою полягає у використанні особою в своїх інтересах впевненості, переконаності в її сумлінності, чесності, добропорядності іншої особи — довірителя на шкоду останньому. Йдеться про випадки, коли під час обману використовується наявність певних стосунків довіри, які існують між винним і потерпілим.

Вказані стосунки використовуються всупереч інтересам потерпілого. Прикладом відносин довіри можуть виступати стосунки між родичами, близькими друзями, опікунські відносини.

Під **шантажем** слід розуміти психологічне насильство, що полягає у погрозі розголосити відомості, які потерпілий чи його близькі бажають зберегти у таємниці. Під відомостями, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, науковці у сфері кримінального права пропонують розуміти «будь-які факти з минулого або сьогочасного життя потерпілого або його близьких родичів (навіть уже померлих), розголошення яких може спричинити шкоду їхній честі та гідності. Такі відомості можуть стосуватися як поведінки самого потерпілого чи його близьких родичів, так і інших життєвих обставин, до яких хтось

із них був причетний. Відомості можуть бути такими, що ганьблять потерпілого, а можуть і не мати такої ознаки».

Уразливий стан особи відповідно до п. 2 Примітки до ст. 149 КК України — це такий її стан, зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами, який позбавляє чи обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин.

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 149 КК України визначення уразливого стану особи може бути класифіковано на два види: **1) стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям (такий стан особи може бути викликаний: а) психічними властивостями (наявність певних захворювань, розладів або відхилень у психічній діяльності); б) фізичними властивостями (неможливість чинити опір незаконним діям через фізичну хворобу, певні фізичні вади тощо); в) певними зовнішніми факторами (наприклад, приведенням особи до несвідомого стану шляхом застосування снодійних чи наркотичних засобів)); 2) збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин (як правило, йдеться про надзвичайно скрутну або безвихідну ситуацію: термінова потреба у великій сумі грошей на лікування близької людини; відсутність в особи постійного місця роботи, неможливість утримувати наймане та придбати власне житло; перебування особи на утриманні інших осіб; перебування в особи на утриманні неповнолітніх і непрацездатних осіб; наявність великого боргу тощо).**

Сукупність таких обставин змушує людину погодитись на явно невідгідні умови. Поняття уразливого стану є оціночною юридичною категорією.

Водночас висновок про наявність або відсутність такого стану потерпілого та його використання обвинуваченим під час вчинення злочину може базуватись як на результатах медичної, психологічної, психіатричної або комплексної експертизи потерпілого, що підтверджуватиме наявність в особи фізичного захворювання чи фізичної вади, особливого психічного стану (наприклад, стресу, фрустрації тощо) або психічного розладу, так і на сукупності доказів існування ряду тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Слід мати на увазі, що згода людини на її подальшу експлуатацію, отримана з використанням уразливого стану цієї особи, не виключає кримінальної відповідальності.

У відповідності до п. 3 примітки до ст. 149 КК України відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання **малолітнього чи неповнолітнього** за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, чи особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Суб'єктом аналізованого злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку на момент його вчинення, причому як та, що передає людину, так і та, що її одержує, вербує, переміщує, переховує.

Суб'єктивна сторона торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини характеризується виною у формі **прямого умислу**. Окрім цього, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони для вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини є **мета** — експлуатація людини.

Згідно з п. 1 примітки до ст. 149 КК України, під **експлуатацією** людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичай, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. Як бачимо, перелік видів експлуатації не є вичерпним, що дозволяє застосовувати цю норму при виникненні нових форм експлуатації.

III. АНАЛІЗ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СУДАХ ЩОДО ВЧИНЕНИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ АБО ІНШИХ НЕЗАКОННИХ УГОД ЩОДО ЛЮДИНИ. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОТЕРПІЛИХ ОСІБ ТА КІЛЬКІСТЬ ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЦІ ЗЛОЧИНИ

За статистичними даними⁶ Державної судової адміністрації України за період **2013 року** до судів України надійшло 62 кримінальні провадження за статтею 149 КК України — торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини:

- 25 справ надійшло за Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК) 1960 року. З урахуванням проваджень попередніх років розглянуто 73 провадження, 50 з яких завершилися ухваленням вироків та 1 справа — закриттям провадження. У матеріалах цих проваджень міститься інформація про 244 потерпілі особи, серед яких було 183 жінки та 61 чоловік. За віком потерпілих можна класифікувати на дві групи: до 18 років — 14 потерпілих, від 18 років і доросліші — 230 осіб. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода склала суму в розмірі 1 818 279,00 грн.
- 37 проваджень до суду надійшло за діючим КПК України. Усього було розглянуто 18 проваджень, ухваленням вироку завершилися 14 проваджень та 1 провадження — його закриттям. Загальна кількість потерпілих — 32 особи, з яких 25 жінок та 7 чоловіків. За віком потерпілих можна класифікувати на дві групи: до 18 років — 3 потерпілі особи,

---

⁶ Судова влада України. Судова статистика. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/humantardestatistic/.

III. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень у судах щодо вчинених злочинів у сфері торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо людини. Загальна характеристика потерпілих осіб та кількість засуджених за ці злочини

від 18 років і доросліші — 29 осіб. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода склала суму в розмірі 266 574,00 грн.

За період **2013 року** набрали законної сили судові вироки з такою кваліфікацією та характеристикою:

- за ч. 1 ст. 149 КК України було засуджено 4 особи, до 3 осіб з яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до трьох років. Для однієї особи призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України та звільнено від покарання з випробуванням;
- за ч. 2 ст. 149 КК України засуджено 36 осіб, до 11 з яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі: 1 особа — до одного року, 2 особи — від одного до двох років, 1 особа — від двох до трьох років, 4 особи — від трьох до п'яти років та 3 особи — від п'яти до десяти років; до 3 осіб застосовано покарання у вигляді обмеження волі; до 2 осіб застосовано штраф та 20 осіб звільнено від покарання з випробуванням. Для 9 осіб призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України. До 6 засуджених застосована конфіскація майна;
- за ч. 3 ст. 149 КК України було засуджено 25 осіб, до 15 з яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі: 1 особа — від двох до трьох років, 4 особи — від трьох до п'яти років, 10 осіб — від п'яти до десяти років та 10 осіб було звільнено від покарання з випробуванням. Для 13 осіб призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України. До 10 засуджених застосована конфіскація майна.

За період **2014 року** до судів України надійшло 37 кримінальних проваджень за статтею 149 КК України — торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини:

- 10 справ надійшло за Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК) 1960 року. З урахуванням справ попередніх років судами було розглянуто 15 проваджень, 13 з яких завершилися ухваленням вироку. Потерпілими у цих провадженнях було визнано 45 осіб, 35 з яких — жінки та 10 — чоловіки. За віком: до 18 років — 8 потерпілих, від 18 років і доросліші — 37 осіб. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода склала суму в розмірі 125 000,00 грн.

- 27 проваджень надійшло за діючим КПК України. Усього розглянуто 29 проваджень, усі з ухваленням вироку. Загальна кількість потерпілих — 76 осіб, з яких 52 жінки та 24 чоловіки. За віком: до 18 років — 7 потерпілих осіб, від 18 років і старші — 69 осіб. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода склала суму 417 241,00 грн.

За період **2014 року** набрали законної сили судові вироки з такою кваліфікацією та характеристикою:

- за ч. 1 ст. 149 КК України було засуджено 3 особи, до однієї з яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до трьох років; 2 особи звільнено від відбування покарання з випробуванням, до 1 особи призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України;
- за ч. 2 ст. 149 КК України засуджено 30 осіб, до 13 з яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі: 1 особа — від одного до двох років, 1 особа — від двох до трьох років, 9 осіб — від трьох до п'яти років та 2 особи від п'яти до десяти років; до 1 особи застосовано покарання у вигляді обмеження волі; 16 осіб звільнено від покарання з випробуванням. Для 3 осіб призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України. До 6 засуджених було застосовано конфіскацію майна;
- за ч. 3 ст. 149 КК України засуджено 3 особи: 1 особі призначено покарання у вигляді позбавлення волі від трьох до п'яти років, 2 особи звільнено від покарання з випробуванням. 2 особам призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України. До 1 засудженої особи застосовано конфіскацію майна.

За період **2015 року** до судів України надійшло 39 кримінальних проваджень за статтею 149 КК України — торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини:

- 7 справ надійшло до судів за Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК) 1960 року. З урахуванням справ попередніх років було розглянуто 8 проваджень, 5 з яких завершилися ухваленням обвинувального вироку. В межах цих проваджень 16 осіб було визнано потерпілими: 15 жінок та 1 чоловік, за віком — всі особи від 18 років і

III. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень у судах щодо вчинених злочинів у сфері торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо людини. Загальна характеристика потерпілих осіб та кількість засуджених за ці злочини

доросліші. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода склала суму в розмірі 10 000,00 грн.

- 32 провадження надійшло за діючим КПК. Усього розглянуто 22 провадження, 18 завершилися ухваленням вироку, 3 провадження повернуто прокурору та 1 провадження направлено для визначення підсудності. Загальна кількість потерпілих — 50 осіб (46 жінок та 4 чоловіки). За віком: до 18 років — 2 потерпілі особи, від 18 років і доросліші — 48 осіб. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода склала суму 290 000,00 грн.

За період **2015 року** набрали законної сили судові вироки з такою кваліфікацією та характеристикою:

- за ч. 1 ст. 149 КК України засуджено 2 особи, яких було звільнено від відбування покарання з випробуванням;
- за ч. 2 ст. 149 КК України засуджено 22 особи, до 5 з яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі: 4 особи — від трьох до п'яти років, 1 особа — від п'яти до десяти років; 17 осіб звільнено від відбування покарання з випробуванням. Для 3 осіб призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України. До 3 засуджених застосована конфіскація майна;
- за ч. 3 ст. 149 КК України засуджено 8 осіб, яким було призначено покарання у вигляді позбавлення волі: 1 особа — від одного до двох років, 1 особа — від двох до трьох років, 3 особи — від трьох до п'яти років, 2 особи — від п'яти до десяти років та 1 особа звільнена від відбування покарання з випробуванням. Для 5 осіб призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України. До 3 засуджених осіб застосована конфіскація майна.

За період **2016 року** до судів України надійшло 32 кримінальних проваджень за статтею 149 КК України — торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини:

- 5 справ надійшло за Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК) 1960 року. З урахуванням проваджень попередніх років розглянуто 8 справ, 2 з яких завершилися ухваленням вироку. У розглянутих кримінальних провадженнях 20 осіб визнано потерпілими (20 жінок),

всі особи за віком — від 18 років і доросліші. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода не встановлювалася.

- 27 проваджень надійшло за діючим КПК України. Усього розглянуто 28 проваджень, з них 26 завершилися ухваленням вироку, 1 провадження повернуто прокурору та 1 провадження направлено для визначення підсудності. Загальна кількість потерпілих — 79 осіб: 67 жінок та 12 чоловіків. За віком: до 18 років — 3 потерпілі особи, від 18 років і доросліші — 76 осіб. Загальна заподіяна моральна та матеріальна шкода склала суму в розмірі 75 000,00 грн.

За період **2016 року** набрали законної сили судові вироки з такою кваліфікацією та характеристикою:

- за ч. 1 ст. 149 КК України засуджено 1 особу, яку було звільнено від відбування покарання з випробуванням;
- за ч. 2 ст. 149 КК України засуджено 21 особу, до 2 з яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі: 1 особа — від трьох до п'яти років, 1 особа — від п'яти до десяти років; 19 осіб звільнено від відбування покарання з випробуванням. До 1 особи застосовано покарання із застосуванням ст. 69 КК України. До засуджених конфіскація майна не застосовувалась;
- за ч. 3 ст. 149 КК України засуджено 4 особи, до 3 з яких застосовано покарання у вигляді позбавлення волі: 1 особа — від двох до трьох років, 2 особи — від п'яти до десяти років. До 1 особи застосовано покарання із застосуванням ст. 69 КК України. До 2 засуджених осіб застосовано конфіскацію майна.

За період **2017 року** до судів України надійшло 66 кримінальних проваджень за статтею 149 КК України — торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини:

- справи за КПК України 1960 року на розгляд судів не надходили. З урахуванням проваджень попередніх років розглянуто 2 справи, 1 з яких завершилась ухваленням вироку. У розглянутих кримінальних провадженнях 7 осіб визнано потерпілими: 5 жінок та 2 чоловіки, за віком всі особи від 18 років і доросліші.

III. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень у судах щодо вчинених злочинів у сфері торгівлі людьми або інших незаконних угод щодо людини. Загальна характеристика потерпілих осіб та кількість засуджених за ці злочини

- 66 проваджень надійшло за діючим КПК України. Усього розглянуто 34 провадження, 21 завершилось ухваленням вироку, 6 проваджень повернуто прокурору, 5 надіслано для визначення підсудності та 2 завершилися закриттям провадження у справі. Загальна кількість потерпілих — 52 особи: 51 жінка та 1 чоловік.

За період **2017 року** набрали законної сили судові вироки з такою кваліфікацією та характеристикою:

- за ч. 1 ст. 149 КК України засуджено 3 особи, до 1 з них застосовано покарання у вигляді позбавлення волі на строк від двох до трьох років, 2 особи звільнено від відбуття покарання з випробуванням;
- за ч. 2 ст. 149 КК України засуджено 22 особи, до 5 з яких застосовано покарання позбавлення волі на строк від 3 до 10 років, 2 особам призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України та 17 осіб звільнено від покарання з випробуванням, до 3 засуджених застосована конфіскація майна;
- за ч. 3 ст. 149 КК України засуджено 8 осіб, до 7 з яких застосовано покарання позбавлення волі на строк від 1 до 10 років, 5 особам призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України та 1 особу звільнено від покарання з випробуванням. До 3 засуджених осіб застосовано конфіскацію майна.

IV. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Проблемні питання, що виникають у судовій практиці при кваліфікації діянь за ч. 1 ст. 149 КК України як торгівлі людьми (купівля-продаж⁷ та інша незаконна угода щодо людини)

Торгівля людьми, а також інша незаконна угода щодо людини утворюють склад закінченого злочину незалежно від способів вчинення (обман, шантаж чи використання уразливого стану) та вважаються закінченими з моменту передачі людини іншій особі.

Як позитивний приклад можна навести вирок Соснівського районного суду м. Черкас від 25 січня 2016 року. Особа «здійснила незаконну угоду, об'єктом якої стала новонароджена дитина останньої, яку після народження передали за 40 000,00 грн». Дії засудженої кваліфіковано судом за ч. 3 ст. 149 КК України як торгівля людьми, вчинена щодо малолітньої.

Водночас мають місце випадки, коли органи досудового слідства не конкретизують обвинувачення, а суди часто погоджуються із запропонованими обставинами.

Так, згідно з вирокм Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 грудня 2012 року, було засуджено двох осіб за ч. 2 ст. 149 КК України за торгівлю людьми, іншу незаконну угоду, об'єктом якої є людина, а також вербування, переміщення, передачу людини з метою експлуатації, вчинені повторно та за попередньою змовою групою осіб. У цьому провадженні суд не розмежував різні за змістом та особливостями кваліфікації складу злочину.

---

⁷ Див. табл. на стор. 13.

Вироком Ленінського районного суду м. Харкова від 25 січня 2016 року дії обвинуваченого були остаточно кваліфіковані судом за ч. 2 ст. 149 КК України. Суд зазначив, що вину обвинуваченого підтверджено «в здійсненні незаконної угоди, об'єктом якої є людина». При цьому у вироку не зазначено, яким чином відбувалась передача потерпілих, кому та яка сума коштів сплачена, та взагалі незрозуміло, яка незаконна угода мала місце. Також зазначені обставини не висвітлені в протоколі про результати контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту від 10 січня 2015 року, за змістом якого в ході експерименту були вилучені гроші в обвинуваченої особи та вказано, що ці кошти передані іншій особі за вербування потерпілих з метою їх подальшого перевезення за межі України до Німеччини для здійснення сексуальної експлуатації.

Таким самим чином Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська у вироку від 21 лютого 2013 року вказав, що підсудна мала умисел на «торгівлю людьми чи іншу незаконну угоду щодо людини, а саме вербування з метою сексуальної експлуатації, діяла у спосіб обману і використання уразливого стану неповнолітньої». При цьому окремі склади злочину зводяться судом до узагальненого поняття «торгівля людьми».

В іншому вироку Хорольський районний суд Полтавської області від 01 лютого 2017 року, погоджуючись із запропонованою кваліфікацією, обмежився вказівкою на те, що кваліфікація злочинних дій обвинуваченого за ч. 1 ст. 149 КК України є вірною, при цьому взагалі не зазначив, які дії в контексті ст. 149 КК України було вчинено та яке кримінальне правопорушення мало місце.

Законодавцем в диспозиції статті 149 КК України застосовано термінологію «торгівля людьми», однак чинні норми кримінального права не містять чіткого визначення наведеного терміну. В судовій практиці та кримінально-правовій характеристиці торгівлі людьми, яка здійснена науковцями, поняття торгівлі людьми ототожнюється з купівлею-продажем людини як товару.

Часом суди використовують поняття «торгівля людьми» не як форму злочину, а як узагальнююче поняття та визначення виду злочинної діяльності. У вироку Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 27 грудня 2017 року суд погодився з кваліфікацією дій обвинуваченої особи за ч. 2 ст. 149 КК України та зазначив про

вчинення торгівлі людьми, а також вербування та переміщення людини з метою сексуальної експлуатації з використанням обману та уразливого стану, повторно та за попередньою змовою групою осіб, — без зазначення жодної обставини, яка би вказувала на купівлю-продаж (передачу) потерпілої особи чи отримання за це коштів.

Непоодинокими є випадки, коли торгівлю людьми суди тлумачать як купівлю-продаж у цивільно-правовому контексті та фактично застосовують цивільно-правовий аналіз правочину купівлі-продажу до цих правовідносин, вказуючи на наявність істотних умов та зобов'язань, які є визначальними в цивільно-правових відносинах.

*Так, Дарницький районний суд м. Києва у вирокі від 07 червня 2016 року, не погоджуючись із кваліфікацією дії підозрюваної особи за ч. 2 ст. 149 КК України, зазначив, що «торгівля людьми полягає у здійсненні щодо потерпілого угоди купівлі-продажу, в якій потерпіла особа виступає як предмет цієї угоди (товар). Це угода, за якою одна особа (продавець) передає людину у фактичне володіння та розпорядження іншій особі (покупця), за певну грошову винагороду. Угода може бути викладена як письмово, так і в усній формі. При цьому **продавець бере на себе зобов'язання передати людину покупцю, а покупець зобов'язується заплатити за це**».*

На практиці при вчиненні злочину за ст. 149 КК України купівля-продаж у класичному цивільно-правовому значенні може не мати місця, але визначальним для вирішення справ про торгівлю людьми є факт передачі людини (чи управління людиною), незалежно від виникнення інших зобов'язань, властивих правочину купівлі-продажу, таких як ціна, наявність та форма оплати за передачу людини (*боргова кабала передбачає оплату шляхом відпрацювання*).

Важливо усвідомлювати, що при кваліфікації діяння за статтею 149 КК України як торгівлі людьми законодавець не вимагає, щоб було встановлено та доведено досягнення сторонами згоди з усіх істотних умов договору купівлі-продажу. З огляду на суспільну небезпеку такого злочину, як торгівля людьми у формі купівлі-продажу у кримінальному праві, достатнім буде встановити факт домовленості щодо продажу людини на певних умовах та сам факт передачі людини (управління людиною).

Чинне законодавство не вимагає обов'язкової умови для кваліфікації злочину за статтею 149 КК України — встановлення одномоментної передачі (сплати) коштів за товар-людину, оскільки купівля-продаж може відбуватися з відстрочкою платежу чи злочинці можуть домовитись про сплату коштів від продажу людини впродовж певного часу, за який потерпіла особа зможе відпрацювати частину коштів.

Наглядним прикладом, коли дії, пов'язані з передачею коштів від однієї особи іншій особі за вербування потенційних потерпілих, не були кваліфіковані за ст. 149 КК України як торгівля людьми (купівля-продаж), є вирок судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Харківської області від 22 червня 2017 року. Для кваліфікації злочину торгівлі людьми (купівлі-продажу) передача коштів без передачі самої потерпілої особи є недостатньою.

Іншим прикладом є вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 03 жовтня 2017 року, яким було визнано вірною кваліфікацію за ч. 3 ст. 149 КК України кримінального правопорушення, за обставинами якого обвинуваченій, що продала (фактично передала) свою дитину, було сплачено лише половину попередньо обумовленої суми коштів.

Водночас не є торгівлею людьми (купівлею-продажем) передача коштів від вербувальника іншій особі, яка, хоч і допомагала здійснювати пошук потенційних потерпілих, однак не була обізнана щодо мети злочину та не вчиняла дій, спрямованих на досягнення з потерпілими домовленості на їх подальшу експлуатацію.

Згідно з вирокм Ленінського районного суду м. Харкова від 31 січня 2017 року до кримінальної відповідальності за вербування та переміщення особи, вчинені повторно з метою сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану за ч. 1 та ч. 2 ст. 149 КК України притягнуто лише вербувальника, незважаючи на те, що інша особа підшукувала потенційних потерпілих для сексуальної експлуатації, за що отримала відповідну грошову винагороду.

Певні складнощі виникають при **кваліфікації та розмежуванні** самої торгівлі людьми та іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина.

Так, Луцький міськрайонний суд Волинської області від 15 червня 2016 року дії двох осіб кваліфікував за ч. 3 ст. 149 КК України, при цьому зазначивши, що дії підсудних виражались у торгівлі людьми та здійсненні іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина. Цей вирок не містить жодних фактичних даних про здійснення підсудними будь-якої іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина.

Також потребує роз'яснення та обставина, що законодавець, виділивши як окремий склад злочину незаконну угоду, мав на увазі будь-яку угоду, предметом якої є людина (оренда, міна). Вирішальним для кваліфікації діяння в даному випадку є саме факт вчинення такої угоди щодо людини. Не варто включати до предмету доказування та перевірки обставини що свідчили б про невідповідність умов угоди (правочину) правовим вимогам, які ставляться саме до певного виду цивільно-правового договору.

Отже, застосований у статті 149 КК України термін «угода» носить досить умовний характер та не передбачає необхідності при кваліфікації дій здійснення цивільно-правового аналізу такої угоди. Водночас, при кваліфікації дій термін «незаконна угода» не може вживатися в узгальненому розумінні, але обов'язково повинні зазначатися конкретні факти, в чому така угода полягала.

Судам необхідно конкретно зазначати всі елементи складу злочину та обставини справи, які б вказували на злочин торгівлі людьми як у формі купівлі-продажу, так і у формі іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина.

Певні складнощі виникають і при з'ясуванні питання щодо учасників — суб'єктів злочину торгівлі людьми та іншої незаконної угоди щодо людини. Дискусійне питання постає щодо того, чи купівля-продаж людини та інша незаконна угода, об'єктом якої є людина, можливі тільки між вербувальником та особою, яка буде здійснювати експлуатацію, або ж вона може мати місце й між іншими суб'єктами.

*У вироку Комінтернівського районного суду м. Харкова від 14 грудня 2016 року судові, незважаючи на те, що мало місце стійке об'єднання чотирьох осіб, які спеціально організувалися для вчинення кримінальних правопорушень, для кваліфікації такого злочинного діяння, як торгівля людьми (купівля-продаж) не вистачило одного з елементів складу злочину — **в усіх кримінальних правопорушеннях був відсутній покупець**. Відповідно до змісту вироку «обвинувачені, а також особа, щодо якої матеріали виділено в окреме провадження, не могли одночасно бути продавцями і покупцями, оскільки вони вчиняли дії з метою реалізації обумовленого злочинного плану».*

Якщо умислом продавця охоплювалися дії, спрямовані на вчинення злочину торгівлі людьми чи іншої незаконної угоди щодо людини у складі організованої групи, коли беруть участь декілька осіб (троє і більше), які попередньо організувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та інших злочинів з єдиним планом та з розподілом функцій, спрямованих на досягнення відомого всім учасникам плану, а передача постраждалої особи відбувалася між членами такої організованої групи, — така форма злочину, як торгівля людьми (купівля-продаж) чи інша незаконна угода щодо людини виключаються.

Таким чином, при практичному застосуванні положень статті 149 КК України підтверджується теза про те, що як торгівля людьми у формі купівлі-продажу, так й інша незаконна угода щодо людини є двосторонніми угодами, та такі дії можуть бути кваліфіковані як кримінальний злочин тільки за умови наявності умислу на вчинення таких дій у двох сторін, кожна з яких виступає окремим учасником (стороною) такої угоди.

У разі якщо вербувальник в подальшому сам здійснює експлуатацію потерпілої особи, кримінальна відповідальність не виключається та має наставати за ст. 149 КК України за злочин торгівлі людьми, здійснений у формі вербування, переміщення, передачі, переховування, одержання людини, вчинених з метою експлуатації з використанням одного зі способів впливу.

Проблемні питання, що виникають у судовій практиці при кваліфікації злочину за ч. 1 ст. 149 КК України за наявності інших форм злочину

За ст. 149 КК України **вербування, переміщення, передача, переховування, одержання людини, вчинені з метою експлуатації**, є закінченим злочином з моменту, коли з особою, що є потерпілою, досягнуто домовленості (завербовано), переміщено, передано, отримано чи переховано.

Для вербування, переміщення, переховування, передачі й одержання людини обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета вчинення злочину — **експлуатація**.

*Згідно з вироком апеляційного суду Житомирської області від 22 червня 2016 року дії засуджених, а саме вербування кількох осіб, вчинене повторно організованою групою з метою експлуатації з використанням обману та уразливого стану потерпілих, було кваліфіковано за ч. 3 ст. 149 КК України як незаконну угоду, об'єктом якої є людина. Суд визнав доведеними обставини щодо експлуатації, яка полягала в примусовій праці, при цьому врахувавши відсутність трудових угод з потерпілими, застосування до них психічного та фізичного насильства, відібрання паспортів, обмеження свободи пересування, утримання частини заробітної плати й невиплати такої заробітної плати взагалі, відсутність належних умов праці, нічний та понаднормовий характер праці, — **суд обґрунтовано зробив висновок про те, що зазначені обставини в сукупності свідчили саме про примусовий характер праці потерпілих.***

Крім того, явним свідченням мети експлуатації праці суд визнав факт залучення потерпілих у боргову кабалу, коли вони були змушені надавати особисту працю, результати якої не зараховувались в погашення боргу.

Можна з упевненістю говорити про те, що у випадках торгівлі людьми з метою примусової праці людину завжди обманюють відносно характеру та умов праці. Однак навіть коли людині повідомляється певна обмежена інформація щодо характеру праці, те, що будуть порушуватися права людини, не пов'язані з правом на працю, вчинятимуться дії, що принижують людську гідність, те, що людина утримуватиметься в рабських умовах та буде приму-

шуватися до роботи на безоплатній основі (або за мізерні гроші), — завжди залишається невідомим.

Відповідно до вироку Центрально-Міського районного суду м. Кривий Ріг від 27 квітня 2016 року обвинувачена Особа 1 здійснила вербування, переміщення, переховування, передачу та одержання чотирьох жінок з метою зайняття жебрацтвом у м. Москві. Потерпілі протягом тривалого часу таку діяльність здійснювали, що було доведено в ході судового розгляду. Водночас суд обгрунтовано пов'язав наявність мети експлуатації з обставинами залучення потерпілих у боргову кабалу, адже вони були вимушені відпрацьовувати кошти, витрачені на їх перевезення до м. Москви. На експлуатацію вказувала також та обставина, що через незадовільний розмір зібраної пожертви потерпілі піддавались покаранню у вигляді позбавлення можливості харчуватися та проживати в орендованому співвиконавцями помешканні.

В іншому кримінальному провадженні, згідно з вироком Ленінського районного суду м. Миколаєва від 24 травня 2016 року за обвинуваченням Карай Юлії у скоєнні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України, йдеться про те, що кожній з чотирьох потерпілих, які, дізнавшись про необхідність надавання сексуальних послуг, на такі умови праці не погодились, повідомлялось про необхідність повернути кошти у невизначеному розмірі, які було витрачено на перевезення та утримання, або пропонувалось ці кошти відпрацювати.

При відмежуванні примусової праці як виду експлуатації у злочинах щодо торгівлі людьми від злочинів, пов'язаних із грубим порушення угоди про працю, необхідно врахувати, що в останньому випадку за наявності трудового договору, укладеного відповідно до закону між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, умови угоди про працю грубо порушуються в процесі її виконання шляхом обману, зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою, яка укладена без застосування передбачених ст. 149 КК України способів впливу. У випадках торгівлі людьми обман, шантаж, уразливий стан, насильство або інші способи впливу, які передбачені ст. 149 КК України, застосовуються під час вербування, з усвідомленням, водночас, і подальшої мети експлуатації людини.

Показовим прикладом є вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 01 лютого 2017 року у справі за обвинуваченням особи за ч. 3 ст. 149 КК України у вчиненні кримінального правопорушення, а саме переміщення та переховування кількох осіб з метою трудової експлуатації, що повторно здійснювалось організованою групою з використанням уразливого стану потерпілих. **За встановленими обставинами всі вісім потерпілих обмежувались у свободі пересування, документи у них були відібрані, застосовувались погрози та насильство, здійснювався контроль за процесом роботи, у випадку втечі здійснювався пошук потерпілих осіб та їх повернення, кошти, отримані за працю потерпілих, привласнювались обвинуваченою та розподілялись між учасниками організованої групи.**

За матеріалами іншого кримінального провадження, згідно з вирок Хорольського районного суду Полтавської області від 01 лютого 2017 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України, для обґрунтування наявності трудової експлуатації суд **послався на відібрання документів та застосування постійних погроз щодо зменшення розміру грошової винагороди у разі невиконання чи неналежного виконання роботи.**

Варто враховувати те, що закон не вимагає, аби конкретна кінцева мета була досягнута, досить того, щоб обвинувачений усвідомлював цю мету та діяв заради її досягнення.

Практичним підтвердженням правильної кваліфікації дій за ст. 149 КК України, коли мета експлуатації не була досягнута, є вирок Галицького районного суду м. Львова від 13 липня 2016 року. Так, обвинуваченого було засуджено за ч. 2 ст. 149 КК України за те, що він, використовуючи уразливий стан трьох потерпілих, схилив їх до виїзду до Греції для надання послуг сексуального характеру. **Однак засуджений не встиг вчинити всі дії, направлені на реалізацію своїх злочинних планів, але в судовому засіданні було доведено факт вербування дівчат саме з метою сексуальної експлуатації.**

За матеріалами іншого кримінального провадження щодо вчинення правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, обвинувачена шляхом «умовлянь та обману завербувала трьох осіб з метою їх подальшої експлуатації за межами України, використовуючи їхній уразливий стан». Та потерпілі не перетнули кордон України, оскільки були затримані, однак суд погодився із запропонованою органами досудового слідства кваліфікацією та **кваліфікував злочин як закінчений, незважаючи на те, що мета не була досягнута.**

Також як приклад позитивної практики можна навести вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 21 липня 2016 року, згідно з яким за обставинами, викладеними у кримінальному провадженні у справі за обвинуваченням Особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України, суд погодився із запропонованою кваліфікацією і в частині епізодів злочинної діяльності, за якими шість із дев'яти потерпілих, будучи переміщеними до місця призначення, дізнавшись про вид діяльності, який фактично необхідно було виконувати (надавати послуги сексуального характеру), **відмовилися такі послуги надавати.** Суд визнав доведеною торгівлю людьми, а також вербування, переміщення, передачу людини, вчинені з метою сексуальної експлуатації, з використанням обману та уразливого стану, вчиненими щодо кількох осіб повторно за попередньою змовою групою осіб, та кваліфікував злочин як закінчений.

Для кваліфікації дій особи за ст. 149 КК України у випадку, коли конкретна кінцева мета не була досягнута, обов'язковим є встановлення обставин про обізнаність підсудної особи щодо мети експлуатації та вчинення злочину з цією метою, а усвідомлення такої мети має бути підтверджено належними та допустимими доказами, так само як і направленість умислу на досягнення цієї мети.

Показовим прикладом правильної кваліфікації дій за ст. 149 КК України, коли конкретна кінцева мета не була досягнута, є вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 06 квітня 2017 року. За встановленими обставинами, після здійснення вербування чотирьох потерпілих (одна з яких була неповнолітньою) з

використанням уразливого стану та отримання від них згоди на працевлаштування повіями вже безпосередньо перед посадкою в автобус, квитки на який придбала обвинувачена та який прямував до місця призначення за межами України, було повідомлено неповнолітній потерпілій про відмову в її працевлаштуванні з боку замовника через її неповнолітній вік. Решта троє потерпілих під час прикордонного контролю самостійно відмовились від подальшої поїздки та під супроводом працівників Державної прикордонної служби України залишили рейсовий автобус, який прямував до Москви.

В наведеному кримінальному провадженні відмова у працевлаштуванні неповнолітньої не надходила зі сторони вербувальника, а тому не свідчить про добровільну відмову від вчинення злочину. Водночас вирішальним для кримінально-правової кваліфікації за ст. 149 КК України в даному випадку є те, що обвинувачена, вербуючи потерпілих дівчат, діяла з метою їх сексуальної експлуатації та її умисел був направлений саме на досягнення цієї мети. Так само і та обставина, що потерпілі добровільно відмовилися від подальшої поїздки до місця призначення, не виключала кримінальної відповідальності за ст. 149 КК України за вербування, вчинене з метою експлуатації, оскільки обвинувачена вчинила всі дії, що становлять склад злочину.

Іншим прикладом вірної кваліфікації дії є вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 24 травня 2016 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України, в якому суд визнав не доведеними обставини щодо надання однією з потерпілих в період часу від вересня до жовтня 2011 року послуг сексуального характеру, оскільки **потерпіла, незважаючи на психологічний примус у вигляді залякувань розправою та необхідністю відпрацювати затрачені кошти, відмовилась надавати такі послуги.** Суд погодився із запропонованою кваліфікацією та кваліфікував злочин як закінчений.

З такою кваліфікацією суду першої інстанції погодився й апеляційний суд Миколаївської області згідно з ухвалою від 06 жовтня 2016 року.

Також правильною є кваліфікація за ст. 149 КК України злочинних дій у провадженні щодо вербування, переміщення, передачі, переховування, одержання людини, вчинених з метою експлуатації, і в тих випадках, коли мета була досягнута. Так, Тернопільський

міськрайонний суд Тернопільської області у вирокі від 03 лютого 2014 року дії особи кваліфікував за ст. 149 КК України як вербування, переміщення, передача, вчинені з метою експлуатації (вилучення органів) з використанням уразливого стану особи, адже в цьому провадженні було доведено, що у кожного з п'яти потерпілих було вилучено нирку, а мета експлуатації була фактично досягнута.

Разом з тим, не має жодного правового значення те, чи здійснювалась експлуатація за межами України чи в Україні в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці.

Згідно з вирокі Луцького міськрайонного суду Волинської області від 01 лютого 2017 року суд погодився з кваліфікацією злочину за ч. 3 ст. 149 КК України за обставин, що трудова експлуатація відбувалась в межах однієї області.

Водночас мають місце непоодинокі випадки, коли суди не враховують наведені положення та кваліфікують злочин за ст. 149 КК України із застосуванням ст. 15 КК України як незакінчений замах.

Так, Кременецький районний суд Тернопільської області у вирокі від 11 листопада 2016 року дії обвинуваченого за епізодом злочинної діяльності щодо двох потерпілих кваліфікував за ч. 3 ст. 15 КК України та ч. 2 ст. 149 КК України як незакінчений замах, оскільки, як зазначено судом, обвинувачений вчинив усі дії, що були необхідні для вербування, переміщення, передачі людей з метою експлуатації, однак злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від його волі, оскільки був затриманий працівниками правоохоронних органів.

В даному випадку слід ретельно з'ясувати, які дії із запланованих встиг вчинити злочинець та в якій частині злочин не було доведено до кінця. Досить часто обвинувачені вчиняють усі дії, достатні для кваліфікації злочину за ст. 149 КК України у формі вербування людини, вчиненого з метою експлуатації, за наявності одного зі способів впливу, оскільки з потерпілою особою досягнуто домовленості (завербовано) та саме з цього моменту злочин є закінченим. Іншою може бути кваліфікація дій за ст. 149 КК України у формі переміщення, яке не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі обвинуваченого.

Також виникає питання з приводу кваліфікації дій особи за ст. 149 КК України в тому випадку, коли експлуатація носила тимчасовий характер та умислом злочинця охоплювалась мета експлуатації особи протягом короткого, чітко обумовленого проміжку часу.

Так, Київський районний суд м. Харкова у вироку від 05 травня 2017 року визнав не доведеним вчинення обвинуваченим правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, а саме здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а також здійснення за попередньою змовою вербування, переміщення, передачі особи з використанням обману та уразливого стану з метою сексуальної експлуатації.

За обставинами кримінального провадження обвинувачений, який займався організацією конкурсів краси, за попередньою змовою з двома іншими особами (кримінальне провадження щодо них виділене в окреме провадження), підшукав десять дівчат модельної зовнішності, від яких під приводом проведення модельної вечірки та надання ними послуг хостес, отримав згоду на переліт до Республіки Сейшельські Острови. По прибуттю, потерпілі особи були поселені в номери, в яких вже проживали іноземці. Потерпілі, перебуваючи в чужій країні без засобів до існування, змушені були надавати послуги сексуального характеру за кошти, частину з яких обвинувачений залишав собі.

Висновки суду з приводу недоведеності правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, обґрунтовані тим, що вечірки під час поїздки на острови дійсно відбувались, послуги хостес дівчата надавали, у статевий зв'язок з іноземцями індійської національності вони вступили проти своєї волі лише по одному разу.

Також суд, в обґрунтування свого вироку, посилався на те, що жодна з дівчат після статевих зносин не звернулась до персоналу готелю чи поліції за допомогою. До того ж, на думку суду, кримінальну відповідальність за торгівлю людьми виключає та обставина, що в ході досудового слідства слідчі не допитали всіх десятиох дівчат, які перебували на Сейшельських Островах, а обмежились лише допитом двох потерпілих.

Таких висновків суд дійшов без урахування того, що незаконна угода щодо людини утворює склад закінченого злочину, незалежно від способів

вчинення (обман, шантаж чи використання уразливого стану) та вважаються закінченою з моменту передачі людини іншій особі. Крім того, для кваліфікації даного злочину не має правового значення те, з якою метою діяв обвинувачений. Встановлені обставини щодо фактичної передачі дівчат у тимчасове користування за грошову винагороду охоплюються поняттям незаконної угоди в кримінально-правовому розумінні.

До того ж, поза увагою суду залишилась та обставина, що обвинувачений використовував такий спосіб впливу, як обман, що є визначальною при кваліфікації злочину за ст. 149 КК України, здійсненого у вигляді вербування, переміщення, передачі, одержання людини з метою сексуальної експлуатації, **і в тому випадку, коли фактично експлуатація не відбулась**, за умови обізнаності обвинуваченої особи про мету експлуатації.

За обставинами справи, усвідомлення такої мети, зокрема, підтверджено фактами — які не були спростовані — обвинувачений вилучив у дівчат їхні паспорти, а з іноземцями існувала попередня домовленість щодо постачання дівчат. Крім того, іноземці були обізнані про ситуацію, яка склалася, та більше того, самі мали можливість вибирати дівчат для спільного проживання та сексуальних розваг, за що обвинуваченому і здійснювалась відповідна оплата.

При цьому висновки суду щодо вільного волевиявлення дівчат та вільного вибору, з огляду на їх перебування в іншій країні без коштів та можливості негайного повернення додому, не узгоджуються з вимогами норм національного та міжнародного права. Сама по собі **формальна можливість залишати територію готелю, наявність невеликої кількості грошей та мобільних телефонів не можуть свідчити про забезпечення потерпілим права на свободу. Вилучені паспорти, відсутність достатньої кількості грошей та можливості отримати допомогу в сукупності з іншими встановленими обставинами свідчать про фактичне перебування потерпілих у підневільному стані.**

Проблемні питання, що виникають при визначенні способів впливу на потерпілих, їх співвідношення між собою та пов'язані з цим особливості кваліфікації дій за ст. 149 КК України

Обов'язковою ознакою для таких форм торгівлі людьми, як вербування, переміщення, переховування, передача і одержання людини є їх вчинення з використанням обману, шантажу чи уразливого стану, а у кваліфікованих складах злочину — із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища або стану матеріальної чи іншої залежності.

Особливості кваліфікації за ст. 149 КК України, які виникають при використанні такого способу впливу, як обман

Прикладом використання такого способу впливу, як обман є вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу від 27 квітня 2016 року. Обвинувачена Особа 1 здійснила вербування, переміщення, переховування, передачу та одержання чотирьох жінок з метою сексуальної експлуатації з використанням обману, запропонувавши їм роботу в м. Москві, пов'язану з розповсюдженням листівок.

*За матеріалами іншого кримінального провадження у справі за обвинуваченням Особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України (вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 21 липня 2016 року), дев'ятьох потерпілих **схилили до виїзду за межі України, використавши обман, повідомивши неправдиві відомості про характер майбутньої діяльності, пропонуєючи легальну роботу, не пов'язану з наданням послуг сексуального характеру (прибиральницями).***

Обман, як спосіб впливу, може мати місце як щодо виду та сфери діяльності, яку пропонують потерпілим від торгівлі людьми, так і щодо умов проживання та заробітку.

Як приклад можна навести вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 27 грудня 2017 року, згідно з яким особа, обвинувачена в скоєнні правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України та ч. 2 ст. 303 КК України, вчиняючи вербування та переміщення потерпілих з метою сексуальної експлуатації використовувала такий **спосіб впливу, як обман**, розповідаючи про гарні умови праці та проживання в Російській Федерації, безкоштовне житло, забезпечення одягом і продуктами харчування, особистий автомобіль з водієм, відвідування салонів краси та соляріїв, дорогих магазинів фірмового одягу, а також отримання прибутку в сумі близько 75 000,00 грн. на місяць за умови надання сексуальних послуг 5–7 клієнтам на добу.

Згідно з іншим вироком Ленінського районного суду м. Харкова від 18 лютого 2016 року обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, для вербування дівчат з метою сексуальної експлуатації теж застосовувала такий **спосіб впливу, як обман**, повідомляючи, що «з метою заняття проституцією в м. Одесі орендовано апартаменти, де перебувають декілька дівчат, яким забезпечено хороші умови. Грошова винагорода буде складати не менше 800,00 грн. за одну годину надання сексуальних послуг, з яких 50% становитиме чистий заробіток потерпілих та 50% буде сплачуватись господарю. Безпека надання сексуальних послуг гарантована. Виклик дівчини до клієнта контролюється. Після двох тижнів надання сексуальних послуг надається 10-денна відпустка. Крім того, влаштовуються вихідні з відпочинком у SPA салоні».

Водночас обставини щодо наявності обману з приводу умов проживання та заробітку в даному провадженні жодним чином не були підтверджені в ході судового слідства. Також судом не була перевірена правдивість відомостей, які зазначала обвинувачена особа.

Поза увагою Печерського районного суду м. Києва залишилися обставини, які були з'ясовані в ході кримінального провадження у справі за обвинуваченням особи за ч. 2 ст. 149 КК України у вчиненні за попередньою змовою правопорушення у вигляді вербування кількох осіб з використанням уразливого стану з метою експлуатації і які свідчили про використання неправдивих обіцянок щодо проживання дівчат в апартаментах на території Республіки Кіпр, лімітованої кількості клієнтів, наявності особистого охоронця та водія. Суд наведені обставини не перевіряв та не з'ясовував їхній вплив на отриману від потерпілих згоду на переїзд та сексуальну експлуатацію.

Такі випадки обману щодо умов проживання та заробітку не повинні залишатися поза увагою, а мають бути предметом детальної перевірки в ході досудового та судового провадження.

Як приклад позитивної практики розгляду кримінальних проваджень, у яких було доведено застосування такого способу впливу, як обман щодо умов проживання та заробітку, можна навести вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 14 жовтня 2013 року у справі за обвинуваченням у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України. Обвинувачені пропонували потерпілим поїхати до Ізраїлю чи ОАЕ, де б вони отримали роботу офіціанток або надавали послуги сексуального характеру. Та навіть у тих випадках, коли потерпілі були обізнані про необхідність надання сексуальних послуг та зайняття проституцією і погоджувались на це, ця обставина не виключала відповідальності з огляду на те, що **підсудні застосовували такий захід впливу, як обман, повідомляючи неправдиві відомості щодо умов оплати та розміру заробітків**. У цьому випадку суд визнав підсудних винними у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України.

Згідно з вирокм Ленінського районного суду м. Миколаєва від 24 травня 2016 року у справі за обвинуваченням особи у скоєнні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України, обвинувачена, вербуючи дівчат, використовувала обман. Одним потерпілим вона **повідомляла завідомо неправдиві відомості про вид роботи**, зазначаючи, що ті доглядатимуть за

дівчиною чи особою, яка потребує стороннього догляду. Ще одну потерпілу вона запевняла, що та буде працевлаштована продавцем в одному з магазинів. Іншій потерпілій обвинувачена повідомляла, що та працюватиме повією, однак **вводила в оману щодо розміру доходу від цієї роботи та умов майбутньої діяльності.**

Варто звернути увагу на те, що мають місце випадки, коли суди не вбачають у діях підсудних такого способу впливу, як обман, не враховуючи дійсних обставин справи.

Як приклад можна навести вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 грудня 2012 року, яким було засуджено двох осіб за ч. 2 ст. 149 КК України. Суд виключив з обвинувачення цих засуджених кваліфікуючі ознаки — використання обману та іншого уразливого стану особи, а також вчинення злочину особою, від якої потерпілий був у матеріальній залежності. Суд у вирокі зазначив, «що враховуючи показання потерпілих, зокрема щодо обізнаності підсудних з приводу важкого матеріального стану потерпілих та необхідності заробітку для своїх потреб, зважаючи на зміст телефонних розмов, які свідчать про те, що **кожна із жінок приймала рішення самостійно, усвідомлюючи яку фактично роботу їм доведеться виконувати, у будь-якій психологічній залежності від підсудних вони не перебували. Дані про те, що потерпілі не усвідомлювали значення своїх дій, у матеріалах справи відсутні**». Тому суд дійшов висновку, що потерпілі не перебували в уразливому стані. Суд зазначив, що до потерпілих не застосовувався обман, оскільки кожна із жінок знала про суть роботи, на яку добровільно погодилася.

Трапляються випадки, коли в ході кримінального провадження з'ясовуються обставини, які мали безпосередній вплив на отримання згоди потерпілих на експлуатацію, однак вони залишаються поза увагою органів досудового слідства та, як наслідок, не можуть бути використані судом як кваліфікуючі ознаки складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України.

Яскравим прикладом є кримінальне провадження у справі за обвинуваченням двох осіб за ч. 2 ст. 149 КК України у злочині торгівлі людьми, а саме вербування та переміщення людини, вчинені з метою експлуатації з використанням уразливого стану, в ході якого було виявлено, що обвинувачені, схилиючи потерпілих до зайняття проституцією з метою отримання їхньої згоди на сексуальну експлуатацію.

тацію повідомляли про можливість заробітку близько 5 000,00 доларів США на місяць, та хоч ця обставина і була вирішальною для отримання згоди потерпілих, вона не була включена до обвинувачення як факт використання такого способу впливу, як обман та, відповідно, не знайшла належної правової оцінки у вирокі колегії суддів Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 січня 2017 року.

Особливості кваліфікації ст. 149 КК України, які виникають при використанні такого способу впливу, як уразливий стан

Поняття уразливого стану особи розкрито у примітці другій до ст. 149 КК України, відповідно до якої про уразливий стан особи можуть свідчити викликані суб'єктивними чи об'єктивними (фізичні чи психічні властивості або зовнішні обставини стану особи) чинниками:

- 1) нездатність особи (або ж її нездатність повною мірою) усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям. Такий стан особи може бути викликаний:
  - а) психічними властивостями (наявністю певних захворювань, розладів або відхилень у психічній діяльності тощо);
  - б) фізичними властивостями (неможливістю чинити опір незаконним діям через фізичну слабкість, хворобу, певні фізичні вади тощо);
  - в) певними зовнішніми факторами (наприклад, приведенням особи до несвідомого стану шляхом застосування снодійних чи наркотичних засобів);
- 2) збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин. Як правило, характеризується наявністю надзвичайно скрутної або безвихідної ситуації: термінової потреби великої грошової суми на лікування близької людини, відсутністю в особи постійного місця роботи, неможливістю утримувати наймане та придбати власне житло; перебування особи на утриманні інших осіб; перебування в особи на

утриманні неповнолітніх та непрацездатних осіб; наявністю великого боргу тощо. Такі обставини змушують людину погодитись на сумнівні пропозиції, сподіваючись на вирішення проблем.

Уразливий стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

Як приклад можна навести вирок Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 08 квітня 2016 року. Суд дійшов висновку про те, що згода потерпілих на сексуальну експлуатацію була вимушеною через наявність у двох потерпілих на утриманні неповнолітніх дітей та батьків-інвалідів, які потребували постійного лікування. Інша потерпіла, сама будучи сиротою, мала дитину із захворюванням серця та потребувала коштів для її лікування. Суд обґрунтовано дійшов висновку, що обвинувачена, використовуючи саме наведені обставини, завербувала потерпілих.

Уразливий стан позбавляє або обмежує здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям.

Показовим прикладом використання уразливого стану потерпілих є вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 17 лютого 2016 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 149 та ч. 2 ст. 149 КК України. Суд погодився з тим, що потерпілі перебували в уразливому стані, а підсудні використали такий стан.

Так, одна з потерпілих після закінчення навчання не мала змоги повернутися в м. Донецьк через військові дії і була змушена орендувати житло в м. Харкові. Взявши гроші в кредит на сплату оренди,

потерпіла не змогла працевлаштуватися і не мала джерел для існування. Інша потерпіла також шукала роботу, бо орендувала житло та мала зобов'язання з виплати за кредитним договором в розмірі 48 000,00 грн. Двоє інших потерпілих мали на утриманні неповнолітніх осіб та осіб похилого віку і не могли знайти роботу. Наведені обставини підтверджувалися протоколами аудіо-, відео-контролю негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД).

Прикладом, коли суд не визнав використання уразливого стану потерпілих, виходячи лише з аналізу матеріального становища потерпілих осіб, може бути вирок Пустомитівського районного суду Львівської області від 04 квітня 2014 року.

Суд визнав, що потерпілі не перебували в уразливому стані, оскільки за зібраними доказами, зокрема протоколами огляду та постановою про визнання речовими доказами трьох компакт-дисків з легалізованими матеріалами аудіо- та відеозаписів зустрічей і розмов між потерпілими і підсудними, було встановлено, що потерпілі не повідомляли підсудним про свій уразливий, матеріальний чи психічний стан, а навпаки — їх цікавило якнайскоріше працевлаштування по-віями в борделях за кордоном і отримання за це великих прибутків і відповідних благ.

Крім того суд вважав, що: «оскільки при кожних зустрічах підсудних з потерпілими останні були доглянуті, охайно та сексуально одягнуті, то їхній зовнішній вигляд не свідчив про те, що вони перебували в скрутному матеріальному становищі».

Суди мають брати до уваги, що поняття «уразливий стан» стосується не лише матеріального становища особи (відсутність постійного місця роботи, проживання, коштів на утримання сім'ї, наявність заборгованості за комунальними платежами, заборгованість за кредитними правовідносинами та ін.), не перевіряючи, чи потягли ці життєві обставини настання такого стану особи, який позбавив або обмежив її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Встановлення та використання такого способу впливу, як уразливий стан потребує особливої уваги і не виключає необхідності аналізу матеріального становища потерпілої особи, однак потребує індивідуального підходу до кожної людини.

Позитивним прикладом індивідуального підходу до кожної потерпілої особи є вирок Приморського районного суду м. Одеси від 12 травня 2017 року у справі за обвинуваченням особи за ч. 2 ст. 149 КК України за вербування трьох дівчат, вчинене з метою експлуатації з використанням їхнього уразливого стану. Уразливий стан для однієї потерпілої полягав у відсутності роботи або іншого джерела доходів, утримання малолітньої дитини та смерть обох батьків. Інші потерпілі також не мали роботи або інших джерел існування, сплачували борги, утримували неповнолітніх дітей.

В іншому провадженні кожна з трьох потерпілих на момент вербування навчалася у вищому навчальному закладі на оплатній основі та через відсутність роботи і коштів на оплату орендованого житла погодилась на виїзд за межі України з метою сексуальної експлуатації. (Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 26 травня 2017 року).

Таким чином, наявність схожих чи однакових обставин щодо декількох потерпілих та їх перерахування у вирокі буде узгоджуватися з вимогами норм кримінального права в тому випадку, коли мав місце індивідуальний підхід щодо кожної потерпілої особи та здійснено аналіз матеріального становища і обставин, які вплинули на отримання згоди з приводу експлуатації кожної з них.

Прикладом неналежного обґрунтування уразливого стану є вирок Київського районного суду м. Харкова від 15 березня 2017 року, за змістом якого двох обвинувачених засуджено за ч. 2 ст. 149 КК України. Судом було встановлено, що за період від серпня до жовтня 2016 року було завербовано сім потерпілих з метою їх сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану. Згідно з вирокі уразливий стан для всіх потерпілих був «зумовлений тяжкими особистими обставинами, які обмежували їхню здатність усвідомлювати свої дії».

В іншому вирокі від 06 квітня 2017 року Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська, кваліфікуючи дії обвинуваченої за ч. 2 ст. 149 КК України, використання уразливого стану щодо кожного з чотирьох потерпілих, однаково вбачав у «використанні психологічного впливу на ґрунті їхніх матеріальних проблем через відсутність роботи та збіг тяжких сімейних обставин».

Якщо вирок суду містить лише **самі правові визначення або в ньому наведені тільки правові аргументи без зазначення фактичних обставин**, які можуть вказувати на уразливий стан кожної потерпілої особи, то втрачається такий обов'язковий елемент складу злочину, як використання уразливого стану.

*Іншим прикладом такого трактування поняття уразливого стану лише на основі матеріального становища є вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 31 грудня 2013 року. Цим вирокі засуджено чотирьох осіб за ч. 2 ст. 149 КК України за те, що вони в період часу від кінця 2000 року до жовтня 2008 року вчинили продаж сімох потерпілих, перемістивши їх через державний кордон України для подальшої передачі іншій особі з метою сексуальної експлуатації. Кожна з потерпілих перебувала в уразливому стані. Одна з потерпілих після розлучення залишилася з дитиною одинокою, ніде не працювала та знаходилась у скрутному матеріальному становищі. Інша потерпіла після смерті матері перебувала на утриманні діда і баби та знаходилась в скрутному матеріальному становищі. Ще одна з потерпілих потребувала коштів на лікування онкологічного захворювання. **Зазначаючи про уразливий стан потерпілих, суд обмежився лише вказівкою про те, що потерпілі ніде не працювали та не мали джерел до існування.***

В іншому кримінальному провадженні згідно з вирокі Печерського районного суду м. Києва від 14 серпня 2017 року, кваліфікуючи діяння обвинуваченої особи за ч. 2 ст. 149 КК України за вербування кількох осіб за попередньою змовою з метою експлуатації з використанням уразливого стану, суд вбачав використання уразливого стану двох потерпілих в їхньому важкому матеріальному ста-

новиці, не зазначивши жодної обставини, яка б характеризувала таке матеріальне становище.

Часто суди, зазначаючи про такий спосіб впливу, як використання уразливого стану, обмежуються перерахуванням складних життєвих обставин, які могли б свідчити про уразливе становище потерпілих, однак не перевіряють, чи стороною обвинувачення надані відповідні докази на підтвердження обставин, з якими вони пов'язували наявність такого стану.

У тих випадках, коли самі потерпілі особи повідомляють про наявність певних обставин, які можуть свідчити про наявність уразливого стану, такі обставини мають бути предметом ретельної перевірки, та кримінальне провадження, крім показів потерпілих, повинне містити докази щодо підтвердження обставин, про які повідомляла потерпіла особа.

Прикладом є вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 18 лютого 2016 року. Суд визнав, що потерпілі не перебували в уразливому стані, оскільки, згідно зі змістом вироку, «жодних доказів наявності уразливого стану у потерпілих, внаслідок чого вони давали згоду на втягнення до проституції, суду не надано. Їхні покази щодо важкого матеріального становища жодними об'єктивними даними не підтверджено, адже потерпілими було наведено лише пояснення, що вони конфліктують з батьками та ніде не працюють».

Сама по собі наявність у підлітковому віці конфлікту з батьками, спроба звільнитися від опіки дорослих та довести свою самостійність можуть вказувати на наявність обставин, що обумовили згоду потерпілих на зайняття проституцією, однак наведені обставини повинні ретельно досліджуватись, бути предметом перевірки та підтверджуватись належними та допустимими доказами.

В ході кримінальних проваджень, коли за сукупністю встановлених та досліджених обставин важко зробити висновок про використання обвинуваченими особами уразливого стану потерпілих, слід проводити судово-психологічні експертизи.

Показовим прикладом використання висновку судово-психологічної експертизи є вирок Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 27 грудня 2017 року, за яким особа була обвинувачена у скоєнні правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України та ч. 2 ст. 303 КК України, а саме вербування та переміщення потерпілих з метою сексуальної експлуатації з використанням обману та уразливого стану потерпілих. Суд, аналізуючи обставини щодо складних життєвих обставин потерпілих, відсутності засобів для проживання, відсутності роботи та наявності на утриманні неповнолітніх осіб, вважав їх недостатніми для висновку про використання **уразливого стану та на підтвердження посилався на висновки двох судово-психологічних експертиз**. Відповідно до них, одна потерпіла у зв'язку з тотальною дезадаптацією внаслідок систематичного вживання опійних препаратів та їхніх складових, через скрутне матеріальне становище, наявність боргів, соціальну незахищеність, необхідність утримувати двох неповнолітніх дітей — перебувала в уразливому стані. Інша потерпіла мала психічний інфантілізм, який характеризується незрілістю емоційно-вольової сфери, проявами ридотності у фізичному і психічному стані, мала схильність до фантазування, та у зв'язку зі скрутним матеріальним становищем, наявністю боргів, соціальною незахищеністю, перебуванням у константному стресі через необхідність проживати з асоціальним дядьком, а також нездатністю ставити перед собою реальні цілі та об'єктивно оцінювати ситуацію — також перебувала в уразливому стані.

З метою встановлення фізіологічних та психологічних властивостей, за яких особа може бути визнаною такою, що має уразливий стан, доцільно залучати фахівців в галузі медицини та призначати судово-медичну експертизу.

Відповідно до вироку Зарічного районного суду м. Суми від 06 серпня 2014 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 2 ст. 303 КК України, **потерпілі особи були визнані такими, що мають уразливий стан у відповідності до висновків судово-психологічних експертиз**, які підтвердили наявність у потерпілих психологічних аспектів уразливого стану. Одна з потерпілих ніде не

працювала, самостійно виховувала та утримувала двох дітей, інша також ніде не працювала, мала на утриманні двох дітей, один з яких потребував термінового операційного лікування, окрім того мала кредитні зобов'язання перед баком.

Водночас, уразливий стан потерпілої особи є оціночним поняттям і його наявність визначається органами досудового слідства та суду на підставі аналізу конкретних обставин справи. Висновок про наявність або відсутність такого стану потерпілого та його використання обвинуваченим під час вчинення злочину може базуватись як на результатах медичної, психологічної, психіатричної або комплексної експертизи потерпілого, що підтверджуватиме наявність в особі фізичного захворювання чи фізичної вади, особливого психологічного стану (наприклад, стресу, фрустрації тощо) або психічного розладу, так і на сукупності доказів існування тяжких особистих сімейних або інших обставин.

Згідно з вироком Ленінського районного суду м. Миколаєва від 24 травня 2016 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України, було проведено чотири амбулаторні психологічні експертизи, згідно з якими «дві потерпілі у зв'язку з особистими та сімейними обставинами в період часу, коли надавали згоду на свій виїзд до РФ, знаходились у стані фрустрації (емоційно напружений стан з неможливістю реалізації основних життєвих потреб), що у значній мірі обумовило те, що вони погодилися на виїзд.

Виїзд іншої потерпілої був обумовлений переважно підлітковою реакцією (конфліктні взаємовідносини з мачухою, намагання звільнитися від опіки батьків, контролю старших, спроба довести свою самостійність).

В одній з потерпілих за результатами амбулаторної судово-психологічної експертизи був виявлений низький рівень інтелекту та специфічність характеру (наївність, пасивність, довірливість), що значною мірою обумовило те, що вона погодилась поїхати до РФ. При цьому встановлено, що в період часу, коли потерпіла надавала згоду на виїзд, вона не перебувала у психічному стані, який міг би мати істотний вплив на її поведінку.

Досить поширеними є випадки спрощеного, формального ставлення суду до відображення у вироку обставин, які свідчать про уразливий стан. Суди

не перевіряють наявність самих обставин уразливого стану і його впливу на потерпілих та їхню здатність приймати усвідомлені добровільні рішення.

Таким прикладом негативної практики є вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 25 січня 2016 року. Обвинувачення суду містило звинувачення у вербуванні та переміщенні потерпілих, вчинених з метою експлуатації з використанням їхнього уразливого стану. Водночас суд обмежився лише посиланням на те, що вони не мали постійного джерела доходів та перебували у важкому матеріальному становищі. Суд визнав достатніми для підтвердження використання уразливого стану покази потерпілих, **кожна з яких** пояснювала, що вона перебувала у скрутному матеріальному становищі та довгий час не могла знайти роботу в м. Харкові.

У цій справі варто звернути увагу на те, що ще під час досудового слідства слідчий обмежився шаблонним та формальним викладенням обставин щодо уразливого стану кожної з потерпілих, а суд цим обмежився та у судовому рішенні своїх висновків належним чином не обґрунтував.

Тим самим шляхом пішов Дергачівський районний суд Харківської області у вирокі від 24 березня 2016 року. У кримінальному провадженні у справі за обвинуваченням Краснова А. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, суд обмежився тим, що зазначив у вирокі — без конкретного аналізу та встановлення інших обставин — про те, що обвинувачений підшукав та завербував п'ятьох потерпілих, використовуючи їхній уразливий стан, який для всіх потерпілих був **«зумовлений однаковими тяжкими особистими обставинами»**.

Показовим у цьому контексті є вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 15 червня 2016 року. Судом встановлено, що дванадцять потерпілих від сексуальної експлуатації були завербовані з використанням їхнього уразливого стану, який орган досудового розслідування вбачав лише в тому, що всі вони «не працювали і не мали постійного джерела отримання доходів для належного існування, тобто були матеріально незабезпеченими».

Іншим прикладом є вирок Приморського районного суду м. Одеси від 15 серпня 2016 року. Навіть тоді, коли суд зазначає, що всі потерпілі погодилися на експлуатацію за межами України внаслідок збігу тяжких сімейних та матеріальних обставин (скрутне

матеріальне становище, відсутність роботи та постійного джерела доходів, наявність грошових боргів), він не конкретизує фактичні дані, які б вказували, в чому саме полягали зазначені обставини, не з'ясовує, який саме вплив кожної з обставин мав на окрему потерпілу особу. Тому за таких обставин визнання доведеним факту використання уразливого стану не можна вважати обґрунтованим.

В цьому випадку є неприпустимим формальне та однакове формулювання для всіх потерпілих простого правового обґрунтування уразливого стану без наведення його конкретних фактів та обставин (відсутність роботи, заробітку, інших доходів потерпілих, перевірка фактичних даних щодо можливості працевлаштуватися та наявності інших джерел для проживання).

Ще одним прикладом є вирок Шосткінського міськрайонного суду Сумської області від 15 червня 2016 року. У цьому кримінальному провадженні у справі за обвинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, щодо однієї з потерпілих використання уразливого стану суд вбачав у наявності сукупних життєвих обставин, серед яких — відсутність коштів; скрутне матеріальне становище; втрата батька; відсутність власного заробітку та проживання мами з іншою сім'єю в Криму.

Щодо іншої потерпілої — для висновків про використання уразливого стану суд вважав достатньою одну обставину щодо наявності у потерпілої великої суми заборгованості за кредитним договором перед банківською установою.

*У кримінальному провадженні згідно з вирокон Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 січня 2017 року у справі за обвинуваченням двох осіб за ч. 2 ст. 149 КК України за вербування та переміщення людини, вчинені з метою експлуатації з використанням уразливого стану, суд також обмежився формальним наведенням однакових обставин щодо трьох потерпілих з приводу матеріальних проблем. Уразливий стан у вироку був окреслений відсутністю роботи, збігом тяжких особистих та сімейних обставин. **Щодо однієї з потерпілих використання уразливого стану суд обґрунтовано вбачав в одній обставині — відсутності місця проживання та житла, що саме по собі могло вплинути на потерпілу особу в такий спосіб, що вона не змогла чинити опір незаконним діям.***

Наявність хоча б однієї обставини, яка була б підтверджена сукупністю доказів і яка б в силу різних життєвих факторів мала б суттєвий вплив на потерпілу особу, що виключає можливість усвідомленого добровільного прийняття рішення, — є достатньою для правової кваліфікації уразливого стану.

В ході практичного застосування положень ст. 149 КК України мають місце випадки, коли суди вбачають використання уразливого стану за обставин, які, хоч і мали суттєвий вплив на потерпілу особу, однак виключали можливість віднесення таких обставин до тих, що можуть характеризувати уразливий стан.

*Наглядним прикладом є вирок Новозаводського районного суду м. Чернігова від 21 грудня 2017 року. Суд кваліфікував дії обвинуваченого за ч. 1 та ч. 2 ст. 149 КК України як злочин торгівлі людьми у вигляді вербування, вчиненого з метою сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану, який, поміж іншого, суд вбачав у **бажанні потерпілої покращити своє матеріальне становище.***

Стаття 149 КК України передбачає, що **використання уразливого стану** з метою вербування, переміщення, передачі, переховування, одержання людини — це встановлення обставин, з якими винні особи обов'язково були обізнані та які вказують на уразливий стан потерпілих, і що згода останніх була досягнута саме з використанням таких обставин.

Так, у вирокі Приморського районного суду м. Одеси від 20 грудня 2017 року за ч. 2 ст. 149 КК України зазначено, що обвинувачений в ході розмови з потерпілими дізнався про обставини щодо відсутності роботи, постійного джерела доходів, наявності боргів, утримання неповнолітніх дітей. Використовуючи зазначені обставини, він одержав їхню згоду на запропоновані пропозиції. В ході доказування вербування з використанням уразливого стану під час судових слухань адвокати обвинувачених нерідко намагаються довести, що в діях органів досудового слідства присутні ознаки провокації (підбурювання).

Водночас, позитивним прикладом є вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова від 31 січня 2017 року у справі за обвинуваченням особи за ч. 2 ст. 149 КК України у вчиненні вер-

бування людини з метою сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану. За змістом вироку, суд відхилив заперечення обвинуваченого, зазначаючи, що провокації (підбурювання) з боку правоохоронних органів мають місце тоді, коли працівники таких органів або особи, які діють за їхніми вказівками (виключення даної тези занадто формалізує ситуацію та не дає практичної відповіді), впливають на суб'єкта, схилиючи його до вчинення злочину, який в іншому випадку не був би вчинений.

В наведеному кримінальному провадженні суд не побачив підбурювання, оскільки згідно зі встановленими та підтвердженими обставинами **обвинувачений сам підшукував об'яви осіб, які могли б надавати послуги сексуального характеру, діяв за попередньою домовленістю з іншими особами, з якими був налагоджений сталий зв'язок, та «шляхом, викликання у потерпілої певного настрою, схилив її до необхідності прийняти його пропозицію щодо поїздки в Ізраїль на визначених ним умовах».**

Вирішальним при з'ясуванні питання, чи мала місце провокація (підбурювання) є не наявність особи (осіб), які діяли за вказівками правоохоронних органів, а саме та обставина, яка свідчить, чи був би вчинений злочин без втручання та дій правоохоронних органів.

Особливості кваліфікації за ст. 149 КК України за наявності згоди потерпілих на заплановану експлуатацію

Слід мати на увазі, що **згода потерпілих на їх подальшу експлуатацію, яка була отримана внаслідок обману**, зловживанням довірою тощо, а також обізнаність щодо справжньої мети працевлаштування (зокрема, у сфері надання сексуальних послуг), отримана внаслідок використання уразливого стану особи, не виключає кримінальної відповідальності.

Так, згідно з вироком Броварського міськрайонного суду Київської області від 14 жовтня 2013 року у справі за обвинуваченням Королькової Н. та Поїзда В. у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, останні пропонували потерпілим поїхати до Ізраїлю чи ОАЕ, де їм обіцяли роботу офіці-

антками або вони могли б надавати послуги сексуального характеру. Потерпілі знаходились у скрутному матеріальному становищі й не мали постійного заробітку та засобів до існування.

Навіть у тих випадках, коли потерпілі були обізнані про необхідність надання сексуальних послуг, з якою вони погоджувалися, ця обставина не виключає відповідальності підсудних з огляду на те, що вони застосовували такі заходи впливу, як обман, повідомляючи неправду щодо умов оплати та розміру заробітків.

У вироку Ленінського районного суду м. Миколаєва від 24 травня 2016 року у справі за обвинуваченням Карай Ю. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України, суд дійшов висновку, що згода потерпілих на зайняття проституцією не була добровільною, а вимушеною, зумовленою уразливим становищем внаслідок збігу об'єктивних тяжких особистих та сімейних обставин, що істотно обмежувало потерпілих у можливості вільного вибору і не відповідало їхнім справжнім інтересам. У даному випадку суд погодився з обвинуваченням за ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України.

*При ухваленні вироку Луцьким міськрайонним судом Волинської області від 15 червня 2016 року судом було визнано, що одинадцять потерпілих були обізнані про те, що за межами України на території ФРН вони будуть надавати послуги сексуального характеру за грошову винагороду. Однак суд обґрунтовано виходив з того, що така згода **не була добровільною та була зумовлена наявністю обману**, який полягав у повідомленні потерпілим неправдивих відомостей про те, що вони працюватимуть повіями у клубах, які відвідують виключно заможні клієнти, та отримуватимуть високу заробітну плату. Також потерпілим повідомлялась неправдива інформація про вигідні умови праці та гарні умови проживання в самих клубах. Одна з потерпілих надала згоду на виїзд з огляду на те, що їй запропонували роботу, яка не буде пов'язана з наданням послуг сексуального характеру.*

Якщо до потерпілих застосовувався такий захід впливу, як обман чи використовувався їхній уразливий стан або інші заходи впливу, то згода на експлуатацію (зокрема, сексуальну) не має правового значення і не повинна враховуватися судом ні при кваліфікації, ні при призначенні покарання.

Згідно з вироком Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 03 лютого 2014 року особа була засуджена за ч. 2 ст. 149 КК України за вербування, переміщення, передачу, вчинені з метою експлуатації (вилучення органів) з використанням уразливого стану особи. Судом встановлено, що кожен із п'яти потерпілих давав згоду на вилучення однієї нирки за визначену суму винагороди, що складала 10 000,00 доларів США. Троє з потерпілих добровільно, без будь-якого примусу, здійснили переліт до іншої держави. Для кваліфікації дії підсудного за ст. 149 КК України було взято до уваги наявність уразливого стану потерпілих під час вчинення щодо них злочинних дій, який був спричинений скрутним матеріальним становищем, відсутністю майна на погашення боргових зобов'язань, неможливістю працевлаштуватися, наявності на утриманні неповнолітніх. Отже звинуваченого було визнано винним та призначено покарання у вигляді позбавлення волі.

Злочини проти неповнолітніх

Злочини, вчинені щодо неповнолітньої особи мають місце навіть тоді, коли такі дії не пов'язані із застосуванням впливу відповідно до підпунктів (с) і (d) Протоколу ООН, в якому зазначається, що «**вербування, перевезення, передача, переховування або отримання дитини з метою експлуатації вважається “торгівлею людьми” навіть в тому разі, якщо вони не пов'язані із застосуванням якого-небудь із засобів впливу, зазначених у підпункті “а” цієї статті, та в розумінні положень наведеної норми міжнародного права “Дитина” означає будь-яку особу, яка не досягла 18-літнього віку**».

Згідно з ч. 1 ст. 32 Цивільного кодексу України (ЦК України) неповнолітня особа — це особа у віці від 14 до 18 років. Отже неповнолітньою осо-

бою, потерпілою від злочину торгівлі людьми, є особа, яка на момент укладення угоди щодо неї досягла 14 років, але їй ще не виповнилось 18 років.

Відповідно до примітки 3 ст. 149 КК України відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Однак мають місце випадки, коли у вироках деяких судів зазначається про використання засобів впливу щодо неповнолітніх.

Так, у вирокі Ленінського районного суду м. Миколаєва від 24 травня 2016 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України, незважаючи на те, що потерпіла була неповнолітньою, зазначається про її перебування в уразливому стані, обумовленому збігом тяжких сімейних та матеріальних обставин, та про введення потерпілої в оману щодо справжніх намірів обвинуваченої та виду діяльності.

Аналогічним прикладом негативної судової практики може бути вирок Перечинського районного суду Закарпатської області від 31 березня 2014 року у справі за обвинуваченням особи за ч. 2 ст. 149 КК України у вербуванні, переміщенні та передачі людини, вчинені з метою експлуатації з використанням уразливого стану (збігу тяжких сімейних обставин, викликаних скрутним матеріальним становищем), вчинені щодо неповнолітньої особи.

Водночас, у вирокі від 21 листопада 2017 року в кримінальному провадженні у справі за обвинуваченням особи у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України Лисичанський міський суд Луганської області чітко дотримався наведених вимог норм кримінального права і обґрунтовано кваліфікував дії обвинуваченої особи як вербування та переміщення двох неповнолітніх, вчинене

повторно з метою сексуальної експлуатації, без з'ясування та встановлення способів впливу.

Труднощі, які виникають при відмежуванні кваліфікації дій за ст. 149 КК України із суміжними злочинами

Проблемним є розуміння правильності кваліфікації та співвідношення правопорушень, передбачених ст. 149 КК України та ст. 303 КК України.

Кваліфікація дій підозрюваної особи обґрунтовано відбувається за ст. 149 КК України як торгівля людьми у вигляді вербування з метою сексуальної експлуатації, якщо до потерпілої особи, яка вже протягом деякого часу надавала послуги сексуального характеру, застосовано один із заходів примусу (обман, використання уразливого стану чи інші). За наведених обставин таку потерпілу особу не може бути втягнуто в зайняття проституцією, з огляду на що перекваліфікація дій на ст. 303 КК України не ґрунтується на положеннях чинного кримінального законодавства.

Так, Дарницький районний суд м. Києва у вироку від 07 червня 2016 року, не погоджуючись із кваліфікацією дії підозрюваної особи за ч. 2 ст. 149 КК України, виходив з того, що мало місце втягнення особи в зайняття проституцією з використанням уразливого стану, вчинене повторно, та кваліфікував дії за ч. 2 ст. 303 КК України. При цьому поза увагою суду залишилась та обставина, що підозрюваний схилив потерпілих до виїзду за межі України, використовуючи уразливий стан потерпілих, а також обман, повідомляючи, «що потерпілі будуть отримувати значні грошові кошти, будуть проживати в належних умовах та їхня свобода жодним чином не буде обмежуватись, — тобто, використовуючи зазначені способи впливу, досяг з останніми домовленості і завербував їх».

Обвинувачення особи, яка вчинила торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини з кінцевою метою у вигляді сексуальної експлуатації, охоплюється статтею 149 та додатковою кваліфікацією за статтею 303 КК України не потребує.

Особливості, які стосуються потерпілих осіб, механізми захисту їхніх прав в ході судового розгляду

Згідно з ч. 2 ст. 49 КПК України особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, набуває передбачених законом прав учасника процесу лише після визнання її потерпілою. Визнання особи потерпілою має бути процесуально оформлене постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду, тому необхідно з'ясувати, чи всі особи, яким злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, визнані потерпілими.

У переважній більшості проваджень про торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, які аналізувалися вище, потерпілими були молоді жінки віком від 17 до 30 років. Більшість з них на момент укладення стосовно них незаконної угоди були не працевлаштовані, в них були відсутні засоби для існування, проживання і утримання своїх дітей, або ж мали кредитні зобов'язання перед банками й не мали доходів, щоб їх виконувати.

Часто потерпілими від торгівлі людьми стають і чоловіки, які перебувають в уразливому стані.

За змістом вироку Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 03 лютого 2014 року чоловіки, які були визнані потерпілими у кримінальному провадженні у справі за обвинуваченням особи за ч. 2 ст. 149 КК України, були завербовані з використанням їхнього уразливого стану, який полягав у відсутності роботи та коштів, необхідних для забезпечення сім'ї, наявності на утриманні неповнолітніх, непогашених кредитів, збігом тяжких особистих обставин. Вони були переміщені та передані з метою експлуатації (вилучення органів).

В іншій справі за вироком Кременецького районного суду Тернопільської області від 11 листопада 2016 року праця десятих чоловіків носила ненормований характер, мали місце небезпечні умови праці, відсутність спецодягу та засобів охорони праці, антисанітарні умови праці та проживання, відсутність спальних місць, відсутність умов для особистої гігієни. Так, використання уразливого стану полягало у відсутності роботи та кош-

тів, необхідних для забезпечення сім'ї, наявності на утриманні неповнолітніх, непогашених кредитів у банківських установах, збігом тяжких особистих обставин.

Застосування судами заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства

Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» надає передусім потерпілим та свідкам право на забезпечення безпеки шляхом застосування низки заходів, зазначених у цьому Законі, за наявності належних підстав. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження про торгівлю людьми полягає у можливості виконання цілої системи закріплених у законі заходів безпеки у різному їх поєднанні.

Частина заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу може застосовуватись суддями безпосередньо, інша частина виконується за рішенням судді спеціальними уповноваженими законом органами за межами кримінального процесу.

До перших відноситься забезпечення конфіденційності відомостей про особу, проведення закритого судового розгляду, допит слідчим суддею в судовому засіданні під час досудового розслідування, допит та інші процесуальні дії в режимі відеоконференції, з використанням технічних засобів, створенням акустичних і/або відеоперешкод.

Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з дотриманням загальних правил судочинства за участю лише сторін та інших учасників кримінального провадження (ч. 4 ст. 27, п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Позиція про відкритість чи закритість судового розгляду повинна формуватися відповідно до вимог чинного законодавства, обставин конкретного кримінального провадження, ставлення самої особи до можливості відкриття інформації. Зважаючи на психоемоційний стан потерпілих від торгівлі людьми (як жінок, так і чоловіків, а особливо дітей), слухання за цією категорією справ бажано проводити в закритому режимі.

Так, відповідно до наведених положень чинного законодавства в закритому судовому засіданні було розглянуто справу Комінтернівським районним судом м. Харкова за обвинуваченням осіб у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України та ч. 3 ст. 303 КК України.

Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках: 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній; 2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Водночас досить поширеними залишаються випадки розгляду кримінальних проваджень за статтею 149 КК України у відкритому судовому засіданні.

Так, Ленінський районний суд м. Харкова кримінальне провадження у справі за обвинуваченням особи за ч. 2 ст. 149 КК України у здійсненні незаконної угоди, об'єктом якої була людина, а також вербування, переміщення, вчинені повторно з метою сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану щодо кількох осіб розглянув у відкритому судовому засіданні.

Соснівський районний суд м. Черкаси також розглянув у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження у справі за обвинуваченням особи за ч. 3 ст. 149 КК України у здійсненні торгівлі людьми, вчиненої щодо малолітньої⁸.

---

⁸ 3 25 вироків за період 2016 року, які було проаналізовано (24 з яких пов'язані із сексуальною експлуатацією), у 21 випадку судовий розгляд відбувався у відкритому засіданні.

Відповідно до п. 2 ст. 27 КПК України допит потерпілих від торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації рекомендовано проводити у закритому судовому засіданні, щоб запобігти розголошенню відомостей про особисте життя чи обставини, які принижують гідність особи.

Однак суди не завжди враховують вказані положення кримінального процесуального закону та проводять допит потерпілих щодо обставин їх сексуальної експлуатації у загальному порядку.

V. ВІДШКОДУВАННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ ПОТЕРПІЛИМ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПОЗОВІВ

Найефективнішим способом відшкодування майнової та/або моральної шкоди, заподіяної потерпілій від торгівлі людьми особі, є пред'явлення нею цивільного позову в кримінальному провадженні та набуття процесуального статусу цивільного позивача.

Згідно з положеннями чинного КПК України права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду (в останньому випадку — до початку судового розгляду).

При розгляді цивільного позову в кримінальному провадженні, якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, не врегульовані КПК України, *до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства.*

Згідно з вироком Київського районного суду м. Харкова від 18 жовтня 2016 року у кримінальному провадженні у справі за обвинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, який полягав у вербуванні та переміщенні осіб повторно з метою сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану потерпілих, суд цивільні позови трьох потерпілих залишив без задоволення. Суд фактично відмовив у позові на тих підставах, що «школа повністю відшкодована до ухвалення вироку», при цьому судом не було зазначено, в якому розмірі та який вид шкоди був відшкодований.

Відмова в позові про відшкодування шкоди без зазначення підстав для такої відмови та без чіткого визначення, з приводу якої шкоди виникав спір, є здійсненою судом з порушенням вимог цивільного процесуального законодавства та такою, що позбавляє потерпілих права на відшкодування будь-якої шкоди в майбутньому.

Іншим негативним прикладом залишення позову без задоволення є вирок Київського районного суду м. Харкова від 15 березня 2017 року. За змістом вироку двох обвинувачених засуджено за ч. 2 ст. 149 КК України та фактично відмовлено сімом постраждалим (термін «постраждали» вживається відповідно до міжнародної термінології, а в кримінальному праві тільки потерпілі можуть бути цивільними позивачами) особам в задоволенні цивільних позовів без вказівки, про які вимоги матеріального чи морального характеру йдеться. Зокрема, судом не зазначено предмету спору і не вказані суми, щодо відшкодування яких заявляли потерпілі. Суд обмежився зауваженням щодо вирішення всіх позовних вимог, пославшись на те, що до ухвалення відповідного вироку шкоду за цивільними позовами повністю відшкодовано.

Відповідно до чинного цивільного процесуального законодавства України відмова позивачів від позову може бути наслідком добровільного повного відшкодування шкоди. Однак відмова позивачів від позову не тягне за собою відмову в позові по суті позовних вимог, якщо позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом — суд закриває провадження у справі.

На практиці необхідно приділяти увагу інтересам потерпілих осіб, навіть якщо вони відмовляються заявляти цивільні позови. Враховуючи те, що злочини торгівлі людьми завдають потерпілим значної моральної шкоди, що проявляється в моральних та фізичних стражданнях, пов'язаних з їх сексуальною чи трудовою експлуатацією, приниженням їхньої людської честі та гідності, негативно впливає на їхній психічний та фізичний стан здоров'я тощо. Такі підходи у ставленні до потерпілих викладені в міжнародних документах, а саме: у **Протоколі про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року та Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року.**

Для прикладу можна навести ухвалу апеляційного суду Дніпропетровської області від 18 лютого 2014 року. Апеляційний суд залишив без змін вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 21 лютого 2013 року, яким було засуджено особу за ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 302 та ч. 3 ст. 303 КК України за те, що підсудна, маючи намір здійснення торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо двох неповнолітніх, **завербувала та протягом тривалого часу**

здійснювала сексуальну експлуатацію останніх. Суд погодився зі спричиненням потерпілим моральної шкоди, яку оцінив у розмірі 5 000,00 грн. та 7 000,00 грн.

Залежно від доведеності підстав і розміру цивільного позову суд задовольняє цивільний позов повністю або частково, у мотивувальній частині вироку обов'язково викладаються підстави для задоволення (часткового задоволення) або відхилення цивільного позову.

*Таким прикладом є вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 24 травня 2016 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України, за яким суд підстави для стягнення моральної шкоди на користь чотирьох потерпілих обґрунтував наявністю наслідків сексуальної експлуатації, які встановлені **актами судових психологічних експертиз**.*

За змістом чотирьох експертиз кожна з потерпілих внаслідок сексуальної експлуатації перенесла емоційний стрес з різними наслідками, що «супроводжувався порушенням настрою, психічною та фізичною перенапругою, підвищеним збудженням, занепокоєнням, постійним страхом за своє життя, почуттям приниженості, безнадії та відчаю, стійкими негативними хвилюваннями, протестними реакціями, суїцидальними думками, тривогою, страхом, соціальною відгородженістю, порушенням сну, апетиту, алкоголізацією».

Водночас суд задовольнив цивільні позови кожної з потерпілих в однаковому розмірі на підставі різних для кожної з потерпілих обставин, встановлених в ході експертиз, — по 50 000,00 грн. кожній.

*Згідно з ухвалою апеляційного суду Миколаївської області від 06 жовтня 2016 року **через відсутність мотивів прийнятого рішення і незачинення обставин, які б вказували на обґрунтованість вимог про стягнення шкоди щодо кожної потерпілої, апеляційний суд скасував вирок** в частині вирішення цивільного позову.*

*Крім того, причиною скасування вироку в частині цивільного позову щодо двох потерпілих стало **порушення норм процесуального права**, оскільки двоє з потерпілих взагалі не заявляли позови про стягнення на їхню користь моральної шкоди.*

Іншим прикладом вирішення цивільного позову без наведення відповідних мотивів є вирок Долгинцівського районного суду м. Кривого Рогу від 14 липня 2016 року, за яким було засуджено особу за ч. 2 ст. 149 КК України. Суд задовольнив цивільний позов і стягнув на користь трьох потерпілих по 20 000,00 грн. та на користь четвертої потерпілої — 40 000,00 грн. Водночас суд обмежився лише вказівкою на те, що заявлені цивільні позови є обґрунтованими та такими, що підлягають задоволенню.

У вирокі Київського районного суду м. Харкова від 05 травня 2017 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, яке судом перекваліфіковано на ч. 2 ст. 302 КК України, вирішуючи вимоги цивільного характеру, суд вказав, що цивільний позов потерпілої особи про відшкодування моральної шкоди на підставі ст. 1167 ЦПК України в розмірі 10 000,00 грн. підлягає задоволенню в повному обсязі. При цьому жодної обставини чи мотивів обґрунтування позову судом не наведено.

Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних або інших фізичних страждань чи інших негативних явищ, заподіяних фізичній або юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Моральна шкода відшкодовується в грошовій та матеріальній формі незалежно від майнових збитків.

У справах щодо торгівлі людьми до об'єктивної сторони злочину віднесено встановлення обставин, які свідчать про спричинення моральних страждань потерпілим особам, однак зазначені обставини не завжди включаються в обґрунтування цивільного позову та не знаходять свого відображення в рішеннях судів.

Відповідно до вироку Ленінського районного суду м. Харкова від 25 січня 2016 року дії обвинуваченого остаточно кваліфіковані судом за ч. 2 ст. 149 КК України, але суд, вирішуючи питання про відшкодування шкоди, обмежився вказівкою на наявність цивільних позовів трьох потерпілих на суму 5 000,00 грн., які підлягають задоволенню, оскільки внаслідок неправомірних дій обвинуваченого потерпілим були заподіяні душевні страждання. Жодного іншого обґрунтування у вирокі суду не наведено.

Визначаючи розмір та форми відшкодування моральної шкоди, суд повинен виходити з того, що розмір відшкодування має бути максимально адекватним завданій шкоді.

Згідно з вироком Ленінського районного суду м. Миколаєва від 10 червня 2014 року, за яким двох осіб засуджено за ч. 2 ст. 149 КК України за вербування, переміщення, одержання людини, вчинені з метою експлуатації, задоволено цивільні позови потерпілих про відшкодування моральної шкоди, заподіяної злочином, що були заявлені на суми 10 000,00 грн., 80 000,00 грн., 500 000,00 грн., 800 000,00 грн. та 500 000,00 грн., в частковому розмірі на суми 2 000,00 грн., 5 000,00 грн., 5 000,00 грн., 10 000,00 грн. та 10 000,00 грн. відповідно — без жодного обґрунтування такого рішення.

В іншому провадженні Дергачівський районний суд Харківської області вироком від 17 лютого 2016 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 149 та ч. 2 ст. 149 КК України, на користь потерпілих стягнув моральну шкоду в розмірі 5 000,00 грн. Однак суд не навів правових передумов і підстав для відшкодування такої шкоди та обґрунтування позовних вимог щодо кожної потерпілої з урахуванням характеру правопорушення, а також не зазначив жодних фактичних обставин.

VI. ПРИЗНАЧЕННЯ СУДАМИ ПОКАРАНЬ ЗА ВЧИНЕНІ ЗЛОЧИНИ ЩОДО ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ АБО ІНШОЇ НЕЗАКОННОЇ УГОДИ ЩОДО ЛЮДИНИ

Суд приймає процесуальне рішення за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку (ст. 94 КПК України).

При погодженні з кваліфікацією та фактичними обставинами — покарання має відповідати тяжкості злочину; є недопустимим призначенням м'якого покарання, як наслідок компенсації недоліків доказування кваліфікації та обставин злочину.

Судами не однаково застосовуються положення статті 149 КК України через відсутність правових позицій судів вищої інстанції щодо практики застосування цієї норми, що спричиняє ухвалення вироків, які по-різному вирішують питання щодо покарання винних в торгівлі людьми.

*Так, вироком Галицького районного суду м. Львова від 13 липня 2016 року особу було засуджено за **вербування трьох потерпілих**, вчинене з метою експлуатації з використанням уразливого стану особи за попередньою змовою групою осіб за ч. 2 ст. 149 КК України до **6 років позбавлення волі** з конфіскацією майна.*

*Згідно з вироком Жовтневого районного суду м. Маріуполя від 11 серпня 2016 року за **вербування та переміщення трьох потерпілих**, вчинені повторно з метою експлуатації з використанням як уразливого стану, так і обману, суд погодився із запропованою кваліфікацією за ч. 2 ст. 149 КК України. Однак суд призначив покарання у вигляді 5 років позбавлення волі та **звільнив засудженого від відбування покарання з випробувальним терміном на два роки.***

Відповідно до вироків Приморського районного суду м. Одеси від 06 вересня 2016 року та Суворівського районного суду м. Одеси від 30 серпня 2016 року винним особам за скоєння злочинів, передбачених ч. 2 ст. 149 КК України, які також полягали у вербуванні жінок і були вчинені з метою експлуатації, було призначено покарання у вигляді позбавлення волі, але **засуджені були звільнені від відбування покарання з випробуванням.**

В судовій практиці вирішальним є те, щоб покарання відповідало тяжкості скоєного злочину.

Так, в кримінальному провадженні у справі за обвинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 149 КК України, судова палата з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Харківської області в ухвалі від 22 червня 2017 року **залишила без змін вирок** Ленінського районного суду м. Харкова від 31 січня 2017 року, яким особу засуджено за вказаною статтею Кримінального кодексу України, та призначила **остаточне покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі з конфіскацією майна.**

В іншому провадженні, згідно з вироким Комінтернівського районного суду м. Харкова від 31 січня 2017 року, суд за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, яке полягало у вербуванні однієї людини з метою сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану за попередньою змовою групою осіб, обираючи вид покарання, дійшов до обґрунтованого висновку щодо можливості виправлення обвинуваченого і попередження вчинення ним нових правопорушень лише в умовах ізоляції та привів відповідні мотиви міри покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі.

Варто пам'ятати, що обставини, які характеризують потерпілу особу, її/його спосіб життя, сімейний стан та інше, мають значення для встановлення наявності уразливого стану, але не можуть бути вирішальними при призначенні покарання.

Згідно з вироком Новозаводського районного суду м. Чернігова від 21 грудня 2017 року обвинуваченого засуджено за ч. 1 та ч. 2 ст. 149 КК України за вербування чотирьох дівчат до м. Пекін, КНР, вчинене повторно з метою сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану. Обвинуваченого звільнено від відбування покарання з випробуванням з огляду на особу обвинуваченого та позитивну характеристику з місця роботи (керівник молодіжного танцювального колективу Благодійної організації допомоги обдарованим дітям м. Чернігова). Останній користується авторитетом у колективі — це при тому, що за обставинами провадження потерпілими були молоді дівчата, які навчалися на платній основі у вищих навчальних закладах та бажали покращити своє матеріальне становище.

Характеристика особи, що обвинувачується у вчиненні злочину, наявність захисника (декількох), позитивної характеристики з місця проживання та місця роботи, наявність на утриманні неповнолітніх, непрацездатних осіб — не можуть мати вирішального значення при визначенні покарання. Наведені обставини слід враховувати у виняткових випадках за наявності відповідних доказів.

*Прикладом врахування виняткових обставин, що характеризують особу обвинуваченого, є вирок Приморського районного суду м. Одеси від 08 грудня 2016 року. Звільняючи від відбування покарання особу, засуджену за ч. 2 ст. 149 КК України, суд врахував щире каяття засудженого у вчиненні злочину, активне сприяння розкриттю злочину, відсутність претензій матеріального та морального характеру з боку потерпілих, а також те, що останній **виховує двох неповнолітніх дітей, позитивно характеризується та має численні подяки у зв'язку з активною волонтерською діяльністю.***

Метою покарання, окрім кари і виправлення засуджених, також є **запобігання вчиненню повторних злочинів як засудженими, так і іншими особами.**

Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

При призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено санкцією статті 149 КК України, та звільненні від відбування покарання з випробуванням необхідно враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Частинами 2 та 3 вказаної статті передбачено також можливість застосування такого додаткового покарання, як конфіскація майна:

- згідно із санкцією статті 149 КК України конфіскація майна є факультативним, а не обов'язковим додатковим покаранням; призначення цього покарання є правом суду, яке полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого,
- встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини.

Під корисливим мотивом у чинному законодавстві розуміється бажання винного одержати внаслідок вчинення злочину матеріальні блага для себе чи інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат, досягти іншої матеріальної вигоди.

В більшості випадків саме «нажива» є мотивом для скоєння злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, через що конфіскація майна є дієвим заходом, направленим на попередження нових злочинів.

*Вироком Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 21 лютого 2013 року засудженій за ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 302 та ч. 3 ст. 303 КК України суд призначив покарання за сукупністю злочинів у вигляді **позбавлення волі терміном на п'ять років і шість місяців з конфіскацією майна.***

*Вироком Ленінського районного суду м. Миколаєва від 10 червня 2014 року засуджено двох осіб за ч. 2 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України. Суд призначив покарання за сукупністю злочинів із застосуванням ст. 69 КК України у вигляді **позбавлення волі строком***

на три роки, однак без конфіскації майна, не обґрунтувавши жодної обставини, яка вплинула на ухвалення такого вироку.

При винесенні вироків за ст. 149 КК України необхідно враховувати:

- ступінь тяжкості вчиненого злочину, який залежить від епізодів злочинної діяльності, його тривалості, втягнення в злочинну діяльність інших осіб та кількості потерпілих осіб;
- особу винного та обставини щодо його ролі та участі у вчиненні злочину, обставини щодо притягнення до кримінальної відповідальності в минулому.

В більшості випадків призначення покарання за ст. 149 КК України судами обставинами, що пом'якшують покарання, враховуються: 1) шире каяття або 2) активне сприяння розкриттю злочину та 3) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Шире каяття характеризує суб'єктивне ставлення підсудної особи до вчиненого злочину, визнання своєї провини, активне сприяння з'ясуванню обставин та встановленню істини вчиненого злочину, виявлення стурбованості з приводу скоєного та бажання виправити ситуацію, що склалася. Крім того, проявом **суб'єктивного ставлення** може бути надання фінансової, медичної або іншої допомоги потерпілій особі. Вищезазначена позиція підсудної особи не повинна носити формальний характер.

Однак трапляються випадки, коли шире каяття носить формальний характер, не являється свідченням активного сприяння винної особи у з'ясуванні обставин та встановленні істини, а направлено на уникнення відповідальності.

У практичному прояві зазначена обставина мала місце у вирокі Дергачівського районного суду Харківської області від 17 лютого 2016 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні кри-

мінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 149 та ч. 2 ст. 149 КК України, за змістом якого суд не прийняв визнання вини та щире каяття, як обставину, що пом'якшує покарання. Суд зазначив, що **формальне визнання вини не дає суду підстав для врахування вказаних обставин як таких, що пом'якшують покарання.**

Соснівський районний суд м. Черкаси у вирокі у справі за обвинуваченням особи у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України від 03 жовтня 2017 року, погоджуючись із запропонованою органами досудового слідства кваліфікацією, призначив покарання із застосуванням ст. 69 КК України у вигляді 5 років позбавлення волі без конфіскації майна. На підставі ст. 75 КК України суд звільнив особу від відбуття покарання з випробувальним строком на три роки. При цьому суд обмежився формальним перерахуванням пом'якшуючих обставин, до яких відніс щире каяття, визнання вини в повному обсязі та активне сприяння в розкритті злочину. Але суд не зазначив жодного обґрунтування таких обставин та з огляду на що їх було встановлено в даному провадженні.

Активним сприянням розкриттю злочину слід вважати надання підозрюваною особою органам досудового слідства будь-якої допомоги у встановленні невідомих їм обставин справи, у збиранні доказів, викритті інших учасників злочину тощо.

Позитивним прикладом застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням є вирок Лисичанського міського суду Луганської області від 21 листопада 2017 року у справі за обвинуваченням особи у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, в якому суд також визнав обставинами, що пом'якшують покарання, щире каяття, повне визнання вини та активне сприяння розкриттю злочину. Суд навів **відповідне обґрунтування по кожній з наведених обставин та зазначив мотиви свого рішення.** При цьому суд врахував особу засудженої, яка була студенткою та вперше притягувалася до кримінальної відповідальності і яка вибачалася перед потерпілими й висловлювала жаль з приводу вчиненого, а також відсутність тяжких наслідків вчиненого.

Повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні обґрунтованих претензій потерпілої особи щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди.

Неприйнятним є визнання наведених обставин такими, що пом'якшують покарання, без зазначення мотивів та відповідного обґрунтування.

Прикладом необґрунтованого врахування обставин, що пом'якшують покарання, є вирок апеляційного суду Житомирської області від 22 червня 2016 року, в якому зазначено, що суд першої інстанції без належної мотивації визнав додаткові пом'якшуючі покарання обставини, які не передбачені ч. 1 ст. 66 КК України.

При призначенні покарання суд може визнати пом'якшуючі й інші обставини, не зазначені у ст. 66 КК України, однак повинен навести відповідні мотиви такого рішення, але суд не може визнати обтяжуючими обставинами, які не зазначені в ст. 67 КК України

*Так, у вирокі Дергачівського районного суду Харківської області від 24 березня 2016 року за підозрою особи у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 149 КК України, суд визнав пом'якшуючою обставиною щире каяття. Також суд визнав обставиною, яка пом'якшує покарання «**позитивні дані про особу обвинуваченого**», на підставі яких дійшов висновку, що мало місце дійсне виправлення обвинуваченого, та застосував ст. 75 КК України. При цьому суд не навів обставин, які характеризують щире каяття, та не врахував, що злочин було вчинено групою осіб, одна з яких залишалась невстановленою.*

За наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням характеристики підсудного суд, умотивувавши своє рішення, може призначити основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті 149 КК України.

Однак з огляду на ступінь тяжкості вчиненого злочину, об'єктивну сторону якого складають умисні дії, направлені на незаконну експлуатацію людини, наявність навіть декількох обставин, що пом'якшують покарання, **не завжди** свідчать про підстави для застосування щодо такої особи положень ст.ст. 69, 75, так само як і призначення покарання позбавленням волі на мінімальний строк у межах санкції ст. 149.

Невмотивоване призначення основного покарання за тяжкі та особливо тяжкі злочини із застосуванням ст. 69 КК України з подальшим звільненням підсудної особи від відбування покарання з випробуванням в більшості випадків є причиною скасування вироків судів в апеляційному порядку.

Так, однією з підстав для скасування вироку Малинського районного суду Житомирської області від 04 вересня 2014 року апеляційний суд Житомирської області визнав необґрунтоване застосування ст. 69 КК України при призначенні покарання підсудним за ч. 3 ст. 149 КК України.

Призначаючи мінімальне покарання, передбачене ст. 149 КК України, суди не враховують, що сімейні обставини підсудної особи, стан його/її здоров'я та позитивна характеристика не зменшують ступінь тяжкості вчиненого ним/нею злочину, і тому не завжди дають підстави вважати можливим вправлення засудженої особи без відбування покарання.

Водночас мають місце випадки, коли суди при призначенні покарання враховують обставини, які заслуговують на увагу.

Згідно з вироком Соснівського районного суду м. Черкас від 25 січня 2016 року особі за здійснення злочинного діяння торгівлі людьми, вчиненого щодо малолітньої особи, за ч. 2 ст. 149 КК

України суд призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на 4 роки із застосуванням ст. 69 КК України та при цьому врахував щире каяття й активне сприяння розкриттю злочину, вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих обставин, стан здоров'я (захворювання на ВІЛ) та психічний стан обвинуваченої.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може застосовуватись і при засудженні за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, адже у статті 75 КК України відсутнє чітке визначення підстав для застосування її положень. Судам слід враховувати такі чинники, як відсутність тяжких наслідків від вчиненого злочину, поведінку обвинуваченої особи після вчинення злочину, його/її дійсне виправлення та фактичне ставлення до потерпілих.

У вироку Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 26 квітня 2017 року суд, визнаючи винною особу у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України, а саме вербування людини з метою експлуатації з використанням уразливого стану за попередньою змовою, та призначаючи покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі і звільняючи від відбування покарання, обґрунтовано першочергово врахував думку потерпілої особи, яка в письмовій заяві просила, щоб обвинувачену особу суворо не карали.

Водночас варто враховувати, що вказівки судів вищої інстанції про безпідставність застосування до обвинувачених ст. 75 КК України є обов'язковими при повторному розгляді справи. Недопустимим є призначення покарання із застосуванням ст. 75 КК України в тому випадку, коли вирок вже було скасовано з причин невідповідності покарання тяжкості злочину судом вищої інстанції.

Так, однією з підстав для скасування вироку Малинського районного суду Житомирської області від 04 вересня 2014 року є невиконання вказівок апеляційного суду Житомирської області від 12 вересня 2012 року щодо призначення покарання за ч. 3 ст. 149 КК України, не пов'язаного з позбавленням волі, яке є надто м'яким та несправедливим, винесеним без належного дотримання вимог ст. 65 КК України.

Обставини, на підставі яких суд звільняє засуджених від відбування покарання з випробуванням, повинні бути мотивованими, підтверджуватися матеріалами кримінального провадження та висновком суду щодо застосування ст.ст. 75, 76 КК України.

Водночас, вирішуючи питання про звільнення засуджених від відбування покарання відповідно до ч. 1 ст. 75 КК України, варто пам'ятати, що у такому випадку не може бути застосоване додаткове покарання у вигляді конфіскації майна.

Прикладом того, як судді апеляційного суду не погодились з висновками Ленінського районного суду м. Кіровограда від 05 грудня 2016 року є вирок апеляційного суду Кіровоградської області від 29 червня 2017 року. За змістом вироку колегія суддів дійшла висновку про те, що є безпідставним та таким, що не відповідає тяжкості правопорушення, звільнення від відбування призначеного покарання особи, обвинуваченої за ч. 2 ст. 149 КК України у злочині торгівлі людьми, вербуванні, переміщенні та передачі людини, вчинених з метою сексуальної експлуатації неповнолітньої за попередньою змовою групою осіб у поєднанні з погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. При цьому суд обґрунтовано врахував позицію потерпілої, яка просила про призначення обвинуваченій особі покарання у вигляді позбавлення волі та наполягала на його реальному виконанні.

Також потребує роз'яснень щодо практичного застосування у справах за обвинуваченням осіб за ст. 149 КК України такий особливий порядок кримінального провадження, як кримінальне провадження на підставі угод.

Зокрема, угода про примирення між потерпілим та обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних злочинів невеликої чи середньої тяжкості, до яких злочини за ст. 149 КК України не відносяться.

Однак мають місце непоодинокі випадки укладення та затвердження судом угод про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у справах за обвинуваченням у тяжких злочинах.

Згідно з вироком Галицького районного суду м. Львова від 11 грудня 2017 року за обставинами провадження досягнуто угоди між прокурором та особою, обвинуваченою за ч. 2 ст. 149 КК України у вербуванні п'ятьох потерпілих осіб з метою сексуальної експлуатації з використанням уразливого стану та за попередньою змовою групою осіб, оскільки, як зазначено у вироку: «така угода може бути укладена у провадженнях щодо тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам». При цьому варто зазначити, що права та інтереси постраждалих від торгівлі людьми, які фактично є потерпілими від цього злочину, жодним чином не враховувались та не було вжито жодних заходів щодо їх захисту.

Чинним процесуальним законодавством, статтею 469 КПК України, крім іншого, визначено, що у кримінальному провадженні у справі за обвинуваченням у правопорушеннях, внаслідок яких шкода завдана правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, укладення угоди не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди.

Використовуючи кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим варто враховувати права та інтереси постраждалих від торгівлі людьми, які фактично є потерпілими від цього злочину незалежно від того, чи визнані вони такими у кримінальному провадженні, та укладати такі угоди лише за обов'язкової письмової згоди потерпілих.

VII. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Проведений аналіз свідчить про те, що при розгляді кримінальних проваджень за ст. 149 КК України суди загалом дотримуються вимог чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Варто зазначити, що при розгляді цієї категорії кримінальних проваджень в судах виникають певні складнощі при кваліфікації, розмежуванні із суміжними складами злочинів, відшкодуванні заподіяної шкоди потерпілим, призначенні судами покарань, застосуванні заходів безпеки та інші.

Нерідко суди використовують поняття «торгівля людьми» не як форму злочину, а як узагальнююче поняття та визначення виду злочинної діяльності.

Зокрема, складнощі виникають в аспекті розуміння того, що торгівля людьми, а також інша незаконна угода щодо людини утворюють склад закінченого злочину незалежно від способів вчинення (обман, шантаж чи використання уразливого стану) та вважаються закінченими з моменту передачі людини іншій особі.

З огляду на суспільну небезпеку такого злочину, як торгівля людьми (купівля-продаж) достатньо встановити факт домовленості на продаж людини на певних умовах та сам факт передачі людини (чи управління людиною). Часто органи досудового слідства не конкретизують обвинувачення, а суди погоджуються із запропонованими обставинами, не розмежовуючи за змістом та особливостями кваліфікації складів злочинів, а окремі склади злочину зводяться до узагальненого поняття «торгівля людьми».

Непоодинокими є випадки, коли суди торгівлю людьми тлумачать як купівлю-продаж в цивільно-правовому визначенні та фактично застосовують до цих правовідносин цивільно-правовий аналіз правочину купівля-продаж, наголошуючи на наявності істотних умов та зобов'язань, які є визначальними в цивільно-правових відносинах.

На практиці купівля-продаж у її цивільно-правовому визначенні може не мати місця, а визначальним для вирішення справ про торгівлю людьми є факт передачі людини (чи управління людиною) незалежно від виникнення інших зобов'язань, властивих правочину купівлі-продажу, таких як

ціна, наявність та форма оплати за передачу людини (боргова кабала передбачає оплату шляхом відпрацювання).

Певні складнощі виникають під час вирішення питання щодо учасників — суб'єктів складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України. Йдеться про те, чи купівля-продаж людини можлива тільки між вербувальником та особою, яка буде здійснювати експлуатацію, або може мати місце торгівля людьми й між іншими суб'єктами, оскільки в багатьох випадках суди стикаються з тим, що в кримінальних правопорушеннях був відсутній покупець.

В тому випадку, коли вербувальник в подальшому сам здійснює експлуатацію потерпілої особи, кримінальна відповідальність не виключається та повинна наставати за ст. 149 КК України за **вербування, переміщення, передачу, переховування, одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням одного зі способів впливу.**

Слід зазначити, що виникають певні труднощі під час кваліфікації дій за ст. 149 КК за вербування, переміщення, передачу, переховування, одержання людини, вчинені з метою експлуатації, які є закінченими з моменту, коли з особою, що є потерпілою, досягнуто домовленості (завербовано), переміщено, передано, отримано чи переховано.

Для вербування, переміщення, переховування, передачі й одержання людини обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є мета вчинення злочину — експлуатація. Але закон не вимагає, щоб конкретна кінцева мета була досягнута; досить того, щоб винний усвідомлював цю мету та діяв заради її досягнення. Однак усвідомлення такої мети має бути підтверджено належними та допустимими доказами, так само як і направленість умислу на досягнення цієї мети.

В цьому контексті варто зазначити, що кваліфікація за ст. 149 КК України буде правильною, коли фактично мета експлуатації була досягнута, і в тому випадку, коли підсудний не встиг вчинити дій, направлених на реалізацію своїх злочинних планів. **Злочин є закінченим, незважаючи на те, що мета не була досягнута з причин, що не залежали від волі підсудного, і навіть у випадках, коли потерпілі відмовилися виконувати роботу, пов'язану з експлуатацією, чи надавати послуги сексуального характеру.**

Водночас, мають місце випадки, коли суди не враховують обставини, за яких підсудний, усвідомлюючи мету, не встиг вчинити дій, направлених на її реалізацію, та у вироків зазначають правову кваліфікацію за

статтю 149 КК України із застосуванням статті 15 КК України, як незакінчений замах.

Варто пам'ятати, що обов'язковою ознакою для таких форм торгівлі людьми, як вербування, переміщення, переховування, передача і одержання людини є їх вчинення з використанням обману, шантажу чи уразливого стану, а у кваліфікованому складі — із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища або стану матеріальної чи іншої залежності.

Мають місце випадки, коли підсудні застосовували такий захід впливу, як обман, повідомляючи неправдиві відомості щодо умов оплати та розміру заробітків, характеру майбутньої діяльності, розміру доходу від проституції та умов майбутньої діяльності. **Такі випадки обману щодо умов проживання та заробітку не повинні залишатися поза увагою та мають бути предметом детальної перевірки в ході досудового та судового провадження.**

Певні проблеми виникають при кваліфікації дій, пов'язаних з торгівлею людьми з використанням уразливого стану, який може бути зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами.

Не є правильним розуміння судами поняття «уразливий стан» лишень в аспекті матеріального становища, коли вони не перевіряють, чи потягли ці життєві обставини настання такого стану особи, який позбавив або обмежив її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, а також збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Уразливий стан потерпілої особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, отриманою під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

Встановлення використання такого способу впливу, як уразливий стан вимагає особливої уваги, не виключає необхідності аналізу матеріального становища та потребує індивідуального підходу щодо кожної потерпілої особи.

Зазначаючи про уразливий стан потерпілих, суди часто обмежуються вказівкою на те, що потерпілі не мали постійного місця роботи, не мали джерел до існування, тобто обмежуються перерахуванням складних життєвих обставин, які могли би свідчити про уразливе становище потерпілих, однак не перевіряють, чи стороною обвинувачення надані відповідні докази на підтвердження обставин, з якими вони пов'язували наявність такого стану. Також потерпілі особи можуть бути визнані такими, що мають уразливий стан у відповідності до висновків судово-психологічних експертиз, які доцільно призначати та враховувати при визнанні уразливого стану.

Не слід забувати, що уразливий стан потерпілої особи є оціночним поняттям і його наявність визначається органами досудового слідства та суду на підставі аналізу конкретних обставин справи.

Доволі поширеними є випадки спрощеного, формального ставлення суду до відображення у вирокі обставин, які свідчать про уразливий стан, — без перевірки наявності самих обставин та їх впливу на здатність потерпілих приймати усвідомлені рішення на добровільній основі. Трапляються випадки, коли суди зазначають, що уразливий стан для всіх потерпілих зумовлений одними й тими самими тяжкими особистими обставинами, без аналізу конкретних індивідуальних для кожної потерпілої особи обставин справи та за відсутності доказів існування таких тяжких особистих обставин, не конкретизуючи обсяг впливу кожної з обставин на окрему потерпілу особу.

Неприпустимим є формальне зазначення для всіх потерпілих простого формального правового обґрунтування уразливого стану без наведення фактів (відсутність роботи, заробітку, інших доходів у потерпілих; але тим не менш слід здійснювати перевірку фактичних даних щодо можливості працевлаштуватися та реальної наявності інших джерел для проживання).

Отже, якщо вирок суду містить лише самі **правові визначення або в ньому наведені лише правові аргументи без зазначення фактичних обставин**, які можуть вказувати на уразливий стан кожної потерпілої особи, то втрачається такий обов'язковий елемент складу злочину, як використання уразливого стану.

Наявність хоча б однієї обставини, яка була б підтверджена сукупністю доказів і яка в силу різних життєвих факторів мала б суттєвий вплив на потерпілу особу, що виключає можливість усвідомленого добровільного прийняття рішення, — є достатньою для правової кваліфікації уразливого стану.

У тих випадках, коли самі потерпілі повідомляють про певні обставини, що можуть свідчити про наявність уразливого стану, вони мають стати предметом ретельної перевірки, а в кримінальному провадженні, крім показів самих потерпілих, повинні міститися докази, що підтверджують обставини, про які повідомляла потерпіла особа.

У кримінальних провадженнях, в яких за сукупністю встановлених та досліджених обставин важко зробити висновок про використання обвинуваченими особами уразливого стану потерпілих, слід проводити судово-психологічні експертизи.

При кваліфікації дій за ст. 149 КК України варто мати на увазі, що **згода потерпілих на їх подальшу експлуатацію, яка була отримана** внаслідок обману, зловживанням довірою тощо, а також обізнаність щодо справжньої мети працевлаштування (зокрема, у сфері надання сексуальних послуг), отримана внаслідок використання уразливого стану особи, **не виключає кримінальної відповідальності**.

Отже, якщо до потерпілих застосовувався такий захід впливу, як обман чи використовувався уразливий стан потерпілих або інші заходи впливу, то згода на експлуатацію (зокрема, сексуальну) не має правового значення і не повинна враховуватися судом ні при кваліфікації злочину, ні при призначенні покарання.

Відповідно до примітки 3 ст. 149 КК України відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Також **виникають певні труднощі при розмежуванні торгівлі людьми із суміжними складами злочинів**. У випадках, коли торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини були вчинені з метою експлуатації, яка була досягнута, та сам по собі вид експлуатації становить склад злочину, передбаченого ст.ст. 150, 150-1, 172, 175, 302, 303 КК України, — додатково кваліфікувати такі дії за сукупністю злочинів не потрібно.

Окрему кваліфікацію за цими статтями можуть отримати лише дії осіб, що не брали безпосередньої участі в торгівлі людьми та були співучасниками цього злочину.

Під час розгляду кримінальних проваджень в судах необхідно приділяти увагу інтересам потерпілих щодо відшкодування майнової або моральної шкоди, заподіяної від торгівлі людьми. При вирішенні цивільного спору та розгляді цивільного позову в кримінальному провадженні варто застосовувати норми Цивільного процесуального кодексу України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства, та якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом у кримінальному провадженні, не врегульовані КПК України.

На практиці **необхідно приділяти увагу інтересам потерпілих осіб навіть якщо вони відмовляються пред'являти цивільні позови у кримінальному провадженні**, враховуючи те, що злочини у сфері торгівлі людьми завдають потерпілим значної моральної шкоди, що проявляється в моральних та фізичних стражданнях, пов'язаних з їх сексуальною чи трудовою експлуатацією, приниженням їхньої людської честі та гідності, негативно впливають на їхній психічний та фізичний стан здоров'я тощо.

У мотивувальній частині вироку обов'язково зазначаються підстави для задоволення (часткового задоволення) або відхилення цивільного позову. Наявність моральної шкоди може бути підтверджена актами судових психологічних експертиз. При цьому необхідно наводити всі факти, які б обґрунтовували обставини щодо кожної потерпілої особи окремо. **Відповідальність за моральну шкоду має бути пов'язана з конкретними обставинами щодо спричинення шкоди кожній потерпілій особі, а фактичне обґрунтування розміру позовних вимог щодо кожної потерпілої особи повинне бути проведене в мотивувальній частині вироку.**

Визначаючи розмір та форми відшкодування моральної шкоди, суд повинен виходити з того, що розмір відшкодування має бути максимально адекватним завданій шкоді.

Суди не однаково підходять до призначення покарань за торгівлю людьми. При погодженні з кваліфікацією та фактичними обставинами покарання має відповідати тяжкості злочину. **Є недопустимим призначення м'якого покарання, як наслідок компенсації недоліків доказування кваліфікації та обставин вчинення злочину.**

В судовій практиці вирішальним є те, щоб покарання відповідало тяжкості вчиненого злочину.

Водночас, **характеристика особи, що обвинувачується у вчиненні злочину**, наявність захисника (декількох), позитивної характеристики з місця проживання та місця роботи, наявність на утриманні неповнолітніх, непрацездатних осіб **не може мати вирішального значення при призначенні покарання**. Наведені обставини слід враховувати у виняткових випадках за наявності відповідних належних та достатніх доказів.

Крім того, варто пам'ятати, що обставини, які характеризують потерпілу особу, її/його спосіб життя, сімейний стан та ін., мають значення для встановлення наявності уразливого стану, але не можуть бути вирішальними при призначенні покарання. **При призначенні більш м'якого покарання**, ніж передбачено санкцією статті 149 КК України, та звільнення від відбування покарання з випробуванням, **необхідно враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину**.

Використовуючи кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим **варто враховувати права та інтереси постраждалих від торгівлі людьми, які фактично є потерпілими** від цього злочину незалежно від того, чи визнані вони такими у кримінальному провадженні, та укладати такі угоди за обов'язкової письмової згоди потерпілих.

Чинна редакція ст. 149 КК України передбачає можливість застосування такого додаткового покарання, як конфіскація майна. В більшості випадків саме нажива є основною мотивацією для вчинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, у зв'язку з чим конфіскація майна є ефективним заходом, направленим на попередження нових злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Довідник професійного судді щодо застосування судами України статті 149 КК України / Кол. авт: Никифоряк Л., Орлеан А., Стефанів Н. — Київ. : Фенікс, 2018.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://reestr.court.gov.ua>.
3. Статистичні дані розгляду кримінальних справ в судах України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://court.gov.ua>.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Науково-популярне видання

Никифоряк Л. П.

Орлеан А. М.

Аналіз судової практики з питань
застосування законодавства України
щодо протидії торгівлі людьми

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 5.11.

Наклад 500 прим. Зам. № 18-146

Видавець і виготовлювач “Видавництво “Фенікс”

Віддруковано на власному обладнанні

Св-во суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000 р.

03680, м. Київ, вул. Шутова, 13-Б

www.fenixprint.com.ua

